

TÜRK – ALMAN KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Nedret Kuran-BURÇOĞLU*

Özet**

Bu makalede 18. yüzyılda Berlin'e gönderilen ilk Osmanlı elçisi Azmi Efendi'nin ziyareti ile başlayan Türkler ve Almanlar arasındaki ilişkilerin özellikle kültürel boyutta gelişimi dört aşamada ele alınmıştır. İki devlet arasındaki kültürel ilişkiler 19. Yüzyıl sonlarına doğru yoğunlaşan siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal ilişkilere paralel olarak gelişmiştir. Başlangıçta Aydınlanma hareketi ve Avrupa'yı saran Türk modası ile Avusturya ve Almanya'da Türk dili ve kültürüne olan ilgi artış göstermiş bunu özellikle Osmanlı ordusunun yeniden yapılanması bağlamında Almanlarla başlayan askeri işbirliği takip etmiştir. Artan etkileşim sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Alman kurumları oluşturulmaya başlanmıştır. Bunu takip eden I. Dünya Savaşı öncesi süreçte bazı Türk yazarlarının Alman kültürünün tanıtılmasına katkıda buldukları öte yandan Almanya'nın emperyalist bakış açısı ile şekillenmekte olan doğu politikası kapsamına Osmanlı'yı da aldığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Atatürk'ün izlediği çağdaş politikalar iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuş ve Türk üniversitelerinde birçok Alman bilim ve düşünce adamının hizmet verdiği bir döneme geçilmiştir. Bazı kurumlar ve yapılan çeviriler sayesinde Alman dil ve kültürü Türkiye'de tanınmaya devam etmiştir. 1960'larda Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü ilişkileri yoğunlaştırmış ve Almanya'da yaşayan önemli bir Türk kökenli nüfusun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu grup arasında önemli bir göçmen edebiyatının doğduğunu aynı zamanda Alman yazarlar arasında da Türklere karşı dar bakışlı ve önyargılı yaklaşımının kırılmakta olduğunu gözlemlemek mümkündür. İki ülke arasındaki kültürel

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

** For the summary in English, see the end page of the article.

İlişkiler gerek Almanya'daki Türk kökenli nüfusun etkisi gerekse Türkiye'nin AB'ye adaylık süreci doğrultusunda gelişmektedir.

Giriş

Türk-Alman kültürel ilişkileri, Türkler ve Almanlar arasında 18. Yüzyılda başlayıp, 19. Yüzyıl sonlarına doğru yoğunlaşan siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal ilişkilere paralel olarak gelişmiştir. Bu nedenle de iki toplum arasındaki kültürel ilişkileri, siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal ilişkilere bağimsız olarak ele almak, en azından ilişkilerin başlangıç aşamasında, doğru olmayacaktır. Bu düşünceden hareketle bu yazıda, iki toplum arasındaki kültürel ilişkilerin, 18. Yüzyıldan günümüze tarihsel-toplumsal bağlamları içinde aktarılması amaçlanmaktadır. Çok geniş ve farklı boyutları olan bu karmaşık konuyu bir makale çerçevesi ile sınırlandırmak ise doğal olarak bazı kısıtlamaları beraberinde getirecektir.

Tarihsel-toplumsal bağlamları içersinde Türk-Alman Kültürel İlişkileri'ne bakıldığında, gerek ilişkilerin oluşum ve yapılanma çizgileri, gerekse belirli yoğunlaşma biçimleri ve dinamikleri açısından şu dört aşama birbirinden ayrılmaktadır:

1-18. Yüzyıldaki ilişkiler ve ilk karşılıklı etkileşimler (1701-1800)

2-19. Yüzyılda gelişen, I.Dünya Savaşı'na doğru yoğunlaşan, savaşı da içine alan ikili ilişkiler (1835-1918)

3-Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'deki reform hareketleri bağlamında yeniden canlandırılan ilişkiler (1923- 1950'ler)

4-1960'larda Almanya'ya işçi göçü ile Almanya'da yoğunlaşan etkileşimler, bunların getirdiği sonuçları ve Avrupa Birliği'ne gidiş aşaması (1960-2003)

Bu yazıda bu aşamalar sıra ile ele alınacaktır.

I. 18. Yüzyıl'daki İlişkiler ve ilk karşılıklı Etkileşimler (1701-1800):

i. İlk Elçiler, Dostluk ve Ticaret Anlaşmaları, İstanbul Matbaası.

18. yüzyılın başında, Berlin'e gönderilen ilk Osmanlı elçisi Azmi Efendi'nin ziyareti, Alman ve Türk toplumları arasındaki ilişkilerin ilk adımı sayılabilir. Mektupçu Azmi Said Efendi 1701 yılında, kendisine eşlik eden 15 kişilik heyeti ile Berlin'e vardığında, Polonya Prensi Jan Sobieski kumandasındaki Avrupa ordusu tarafından ikinci Viyana Kuşatması'nda (1683) yenilgiye uğratan Osmanlılar'ın bu yenilgisinin üzerinden 18 yıl geçmiştir ve Avrupa'da yüzyıllardır süren¹, kilise vaızlarına, altar figürlerine, halk deyişlerine ve tekerlemelere konu olan,² "yenilmez, bastığı yerde ot bitmez, korkunç Türk" imgesi etkisini artık yitirmiş, onun yerini "egzotik," "duyusal zevklere düşkün" bir insan imgesi almıştır. Türklerin yaşam biçimi ise Avrupa'da gerçek bir merak konusu haline gelmiştir, çünkü ne de olsa bu savaşın ardında Türklerden olumlu izler de kalmıştır, örneğin Avrupalılar artık kahve içip, ay çöreği yemeğe alışmışlardır. Avusturya'da açılan kahvelerin sayısı ise hızla artmakta, bu alışkanlık insanların yaşam tarzının bir parçasını oluşturmaktadır. Böyle bir ortamda ticaret ve dostluk bağları kurmak üzere Avrupa'ya gelen Osmanlı Elçisi Azmi Efendi'nin ziyareti hoş karşılanmış fakat bu ziyaretin ikili ilişkilere pek önemli bir katkısı olamamıştır.

Daha sonra 1732 ilkbaharında, 2. Defterdar Mustafa Ağa'nın Sultan I.Mahmud'un tahta çıkmasını bildirmek amacı ile geniş bir heyetle Viyana'ya gelmesi ve beraberinde İstanbul'da İbrahim Müteferrika Matbaası'nda son üç yılda basılmış eserleri hediye olarak getirmesi Türk kültür hayatının Avrupa'nın Almanca konuşulan bölgelerinde tanınmasında etkili olmuştur³. Mustafa Ağa'nın hediyelerine mukabil, kendisine Franz Meninski'nin, ileride Holdermann'ın *Grammaire Turque*'üne zemin hazırlayan, 1680 yılında yayınladığı *Türkçe-Arapça-Farsça Sözlüğü* hediye edilmiştir⁴. Esasen bu matbaa Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmadan evvel, batı dünyasında bu ülkenin kültürü hakkında çok az şey bilinmektedir⁵. Matbaa'nın kuruluşundan sonra ise, özellikle Leipzig'li doğubilimci Christian Clodius burada basılan eserleri yakından izleme fırsatı bulmuş ve batı dünyasını bu gelişmelerden haberdar etmiştir.

18.Yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa'daki güç dengelerinde bir değişim olmuş, kıt'anın iki büyük gücü olan Habsburg ve Rus İmparatorlukları, Avusturya ve Fransa'yı da kendi saflarına çekerek güçlerini birleştirmeye

karar vermişlerdir. Her iki ülkenin yöneticisi de bu durumun, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu için ciddi bir tehlike arzedeceğinin farkındadır ve kendilerine karşı olacak bu olumsuz gelişime karşı önlem olarak iki hükümdarın karşılıklı bazı yaklaşımlarda bulunmalarına neden olacaktır. Osmanlı İmparatoru Sultan III.Mustafa, Prusya Kralı II.Friedrich'den (1740-1786) (Büyük Friedrich olarak da anılmaktadır) Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek için askeri yardım ister. Friedrich ise Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişki kurmak amacı ile Rexin adındaki bir kişiyi 1755 yılında Prusya Elçisi olarak sürekli kalmak üzere Osmanlı Sarayı'na gönderir.

O sırada Prusya, büyük Avrupa devletleri arasına girebilmeye çalışmakta ve Rusya, Avusturya, Fransa, Saksonya, İsveç ve diğer Alman Beylikleri'ne karşı 7 yıl sürecek (1756-1763) bir savaşa girmek üzeredir. İngiltere, Hannover, Hollanda ve bazı Alman birlikleri de Prusya'nın yanında yer almaktadır. II.Friedrich bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğinin, Prusya için hayati önem taşıdığına ve bunun Prusya'ya avantaj sağlayabileceğine inanmaktadır, zira Prusya da, Avrupa'nın diğer iki güçlü devleti olan Rusya ve İngiltere gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik durumunun önemini farkındadır.

Büyük Friedrich'in asıl emeli; Prusya İmparatorluğu'nu, Kara Avrupası'ndaki güçlü devletlerin arasındaki sıkışık durumundan kurtarmak, güneydoğuya doğru büyüüp yayılmak, sıcak denizlere inip rahatça sömürgecilik yapabilmektir. Ancak bu şekilde, diğer güçlü Avrupa devletleri ile başedebileceğini bilmektedir, bu yüzden de Osmanlılara yaklaşmaya, hatta bir Osmanlı-Prusya Birliği kurmaya niyetlidir. İşte bu nedenle tam bu sırada Osmanlı Padişahı III.Mustafa'dan gelen askeri yardım talebi, Prusya'nın bu emellerini gerçekleştirebilmesi için çok iyi bir fırsat olarak yorumlanır. II.Friedrich İstanbul'daki elçisi Rexin'e yazmış olduğu mektuplarda da bu konuya değinmiş, sempati duyduğu Osmanlı İmparatorluğu ile bir anlaşma imzalamak istediğini ve Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek üzere İstanbul'a çok yetenekli bir subay yollamak arzusunda olduğunu dile getirmiştir.⁶ Fakat 7 yıl savaşları Prusya'nın kazandığı bazı meydan muharebelerine rağmen, bu devlet açısından olumlu sonuçlar getirmez, 1759 yılında Avusturya, Rusya ve Fransa'nın ittifaklarının daha da belirgin hale gelmesi üzerine ne II.Friedrich'in hayalleri ne de III. Mustafa'nın istekleri gerçekleşebilir.

II Friedrich'in diğer eylerimden onun aynı zamanda bir Türk dostu olduğu anlaşılmaktadır. Haldun Taner'in "Bir Dostluğun Öyküsü – Türkiye-Almanya" adlı makale dizisinde, Alman kaynaklarında Büyük Friedrich zamanında, 2. Silezya Savaşı'nda ve 7 yıl savaşlarında Prusya ordusuna iltica eden Türk süvari birliklerinden bahsedildiğine değinilmektedir⁷. Ancak Haldun Taner bunların Avusturya ordusunda hizmet eden Boşnak Müslüman erler olması ihtimali üzerinde durmaktadır⁸. Bu yazıda ayrıca, Büyük Friedrich'in bu askerlerin rahatça ibadet edebilmeleri için bir mescit ve doğu Prusya'da bir Müslüman mezarlığı yaptırmış olduğu da belirtilmektedir.

II.Friedrich ile III. Mustafa'nın Avusturya, Fransa ve Rusya tarafından engellenmiş olan anlaşma niyetleri, 2 Nisan 1761'de, ticaret ataşesi Rexin'in İstanbul'a gelişinden ancak altı yıl sonra, bir ticaret ve dostluk anlaşması ile sonuçlanmıştır. Vakıa bunun arkasından bir de askeri işbirliği öngörülmüştür, ama söz konusu olan bu işbirliği kısa sürede gerçekleşememiş ve bu konuyu tartışmak üzere bu kez Osmanlı Sarayı, Ahmet Efendi adlı diğer bir şahsı Prusya'ya elçi olarak göndermeye karar vermiştir. Ahmet Efendi, 70 kişilik refakat heyeti ile at sırtında yola çıkarak, 19 Kasım 1763'de Prusya'nın başkenti Berlin'e varmış ve Prusya Kralı II.Friedrich'in sarayında büyük bir şaşaa ile karşılanmıştır⁹. Bu ziyareti yaklaşık 30 yıl sonra diğer bir Osmanlı Elçisi'nin, Ahmet Azmi Efendi'nin Berlin ziyareti izleyecektir.¹⁰

ii. Almanya'da Aydınlanma Hareketi, Türk Modası ve Türk Masalları.

Aradan geçen yıllarda Avrupa'da oluşan iki önemli hareket Türk'e bakışı büyük ölçüde etkilemiştir. Bunlardan birincisi, Alman toplumuna Aydınlanma Hareketi'nin (1720) getirdiği "hoşgörü"(Toleranz) anlayışı, diğeri ise Fransa'da başlayıp, tüm Avrupa'yı saran "Turquerie" ya da "Turkomanie" adı ile anılan harekettir. Avrupa'da Fransa, İngiltere ve Hollanda'dan sonra 18. Yüzyılda Almanya'da Immanuel Kant'ın felsefesi ile kendini gösteren Aydınlanma Hareketi, Alman yazar ve düşünürü Gotthold Ephraim Lessing'in (1729-1781) yapıtları ile edebiyata yansımıştır. Lessing, döneminin düşünürleri Leibniz (1646-1716) ve onun öğrencisi olan ve Alman felsefesinde akılcılığı zirveye ulaştıran Wolff'un (1679-1754)¹¹ görüşlerinden esinlenerek, ünlü eseri *Nathan der Weise*'de (*Bilge Nathan*'da) Hıristiyan, Yahudi ve İslam dininin eşitliğini öne sürmüş,

önyargısızlığı, hoşgörüyü, kardeşliği ve sevecenliği farklı ulus ve dinlerden gelen insanlar arasında yaymaya çalışmıştır¹².

Aynı dönem Alman Edebiyatı'nda Türkleri konu alan bir dizi başka anlatıya rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Soliman (Süleyman)*, *Der Kaufmann von Smyrna (İzmirli Tüccar)*, *Das Grab des Mufti (Muftü'nün Mezarı)*, *Adelheit von Weltheim* ve Mozart'ın ünlü operasına esin kaynağı olan *Die Entführung aus dem Seraglio (Saraydan Kız Kaçırma)* (1782)¹³. Esin, yalnızca anlatı konuları ile sınırlı kalmamış, Avrupa müziğini de etkilemiştir. Bu etki ise aslında, o yıllarda tüm Avrupa'yı sarmış olan, yukarıda adı geçen "Turquerie" ya da "Turkomanie" adlı modanın bir uzantısıdır. Türk gibi giyinmek Avrupa sosyetesinde yaygın bir izleyici kitlesi bulmuş, Türk motifleri taşıyan ipek, pamuk ve yünden yapılan kıyafetler elit sınıfa ait kişilerin gardroplarının vazgeçilmez parçaları arasına girip yerleşmiştir. Türklerin yaşam tarzı ve keyfi kopye edilmeye başlanmıştır.

Doğunun çekici egzotikliği, gizemi, doğa üstü güçlerin insanda yarattığı heyecan, Almanya'da Aydınlanma Yazını'nı izleyen Rokoko ve akla karşı duygu serbestliğini savunan Sturm und Drang (Fırtına ve Atılım) akımlarını da etkilemiştir. Bu ikinci akımın önde gelen temsilcilerinden Gottfried Herder (1744-1803) öğretisinde, tarih ve geleneği öne çıkarmakta, halk dilinin, halk edebiyatının ve türkülerinin incelenmesine önem vermekte, millî özellikler üzerinde durmaktaydı. Liebeskind ile 1786-1800 yılları arasında topladığı doğu masalları bir antoloji halinde yayımlandı. Bu dönemde Alman Edebiyatı'na bir doğu türü olan bu masallar yerleşti. Doğü masallarından örnekler daha önce, 1730'larda ve 1740'larda Almanca'ya çeviri yolu ile girmişti¹⁴, bu dönemde ise bunlardan esinlenilerek özgün Alman Masalları yazıldı.

Bu masallar genel olarak ahlaksal bir ders içeriyor, masalların sonunda kötüler cezalandırılıyor, iyi kahramanlar ise ödüllendiriliyordu¹⁵. Christopher Wieland'ın (1733-1813) *Der eiserne Armleuchter (Demir Şamdan)*, *Hann und Gulphane (Han ve Gülhane)* adlı eserleri ve Herder'in *Die ewige Bürde (Ebedi Ağırılık)* adlı masalı bunların en güzel örnekleridir. Masallar bu dönemde aynı zamanda bilimsel olarak da incelendi. Wieland bu konuda bir doktora tezi yazdı ve "Felsefi Eğitici Romanda Doğü Dünyası Kıyafetleri'nin Kullanımı'nı" inceledi¹⁶. Bu gelişmeler masal türünü Alman toplumuna tanıtip sevdirmenin yanısıra, bu ülkede yakında yoğunlaşacak

olan “Doğu Dünyası Araştırmaları’nı” (Morgenländische Studien=Orientalistik) hızlandırmış oldu¹⁷.

18. Yüzyılın sonuna doğru Avrupalı bilimadamları arasında Türkçe öğrenilmesi moda haline geldi¹⁸. Osmanlı İmparatorluğu ile olan sıkı ilişkileri nedeni ile Avusturya bu konuda öncülük etti, çünkü bu ilişkilerde kullanılan yabancı çevirmenlere yeterince güvenilmiyordu. Bu nedenle kendi çevirmenlerini yetiştirmek amacı ile Viyana’da, “Sprachknabeninstitut’da” (Diloğlanları Mektebi) Türk dili ve kültürü öğretilmeye başlandı. Bunun sonucunda ise Avusturya’da Türk Tarih ve Edebiyatı’nı yakından araştıran birçok bilim ve devlet adamı yetişti. Avrupa, Türk Kültürü konusunda 18. Yüzyıl sonunda edinilen bilgilerin çoğunu bu kurumdan yetişmiş olan A.F.Kollar, J.W.Korabinski, B.Pianzola, J.v. Preindl gibi Doğubilimciler’e borçludur¹⁹. Türklük Araştırmaları’nın kurumsallaşması ise, 19. Yüzyılda, gene aynı enstitüden yetişmiş olan Joseph Freiherrn von Hammer Purgstall (174-1856) tarafından gerçekleştirildi²⁰.

iii. Ahmet Azmi Efendi Sefaretnamesi.

18. Yüzyılın son on yılında Almanya, Türklerin yaşam biçimi ve büyümlü masal dünyası ile ilgilenirken, 1790’da Berlin’e giden Ahmet Azmi Efendi de Berlin’de edindiği toplum yaşamı hakkındaki izlenimlerine dayanarak Prusya’yı Türk toplumuna anlatıyordu²¹. Ahmet Azmi Efendi’nin saptamaları, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’nda bir reform öngörmesi açısından önem taşıyordu. Azmi Efendi Sefaretnamesi’nde²² Prusya Devlet Örgütü’nü ayrıntılı biçimde anlatmakta ve devlet memurlarının rüşvet ve hediye kabul etmediği hususu üzerinde hassasiyetle durmakta, memurların sebepsiz yere işlerinden çıkartılmadıklarını belirtmekteydi²³. Ayrıca Prusya Devleti’nin ekonomi politikasını ve merkantilist zihniyetini övmekte ve sanayiın desteğine verilen vergi gelirlerinden söz etmekte, halkın ve çiftçilerin, ölçülü ve dengeli bir yönetim ve tüketim sayesinde rahat yaşadıklarını dile getirmekteydi²⁴. Ordunun eğitimine de raporunda yer veren Ahmet Azmi Efendi, Potsdam ve Berlin’in parklarından hayranlıkla, operadan ise biraz hayretle bahsetmekteydi²⁵.

Özetle, iki toplum arasında 18. yüzyıldaki bu karşılıklı alımlamaların temelinde, uzaktan edinilen intibalar ve devlet düzeyinde yürütülen resmi temaslara dayanan izlenimler yatıyordu. Bunların ikisi de, birarada yaşam

deneyimine dayanmadan oluşmuş imgeler oldukları için sığ kalmaya mahkumlardı.

II. 19. Yüzyılda gelişen, I. Dünya Savaşı'na doğru yoğunlaşan, savaşı da içine alan ikili ilişkiler (1835-1918):

19. Yüzyılda iki toplum arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839'da Tanzimat Fermanı ile başlatılan bir dizi yenileme hareketine paralel gelişmiştir. Bu iki eylemin arasında bir sebep-sonuç ilişkisinden söz etmek pek mümkün değildir. Bu durum daha ziyade tabii oluşumu içinde gerçekleşmiş, zemin ve zaman ilişkilerin yoğunlaşmasına uygun düşmüştür.

i. Prusya Askeri Misyonu'nun gelişi.

III. Selim'in²⁶ yerine Padişah olan II. Mahmud Devri'nde (1808-1839), köklü bir askeri islahata başlanmış ve bu bağlamda Prusyalılar'la bu devirde daha yoğun ilişkilere girilmiştir. Aslında bu devirde, Osmanlı Ordusu'nda pek çok Avrupa asıllı subay bulunmaktadır. Bunların çoğu, doğunun Avrupalıları cezbeden, esrarengiz güzelliğine kapılıp gelmiş kişilerdir. Esasen Almanlar'ın o devirlerde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı duyduğu ilgi, Osmanlılar'ın Almanya'ya karşı duyduğu ilgiden çok daha fazladır. Doğu'nun heybeti, ihtişamı, rahatlığı ve büyüleyici güzelliği onlara cazip gelmektedir. O dönemde kendi arzusuyla İstanbul'a gelmiş subaylar maceraperest kişilerdir. Türk Ordusu'nu eğitmek gibi bir amaçları da yoktur ve örnek bir askerde aranacak vasıflara sahip değillerdir. Bu durum 1835'e, Prusya Genel Kurmayı'ndan Yüzbaşı Moltke'nin ve arkadaşı Yedek Teğmen von Bergh'in, Viyana, Bükreş, Rusçuk, Şumla ve Edirne yolu ile oldukça zahmetli bir yolculuk yaparak İstanbul'a gelmelerine kadar sürer. Bu askerlerin amacı, bu cazip şehirde birkaç hafta kalıp Atina'ya geçmek, orada noeli kutlayıp İtalya üzerinden memleketlerine dönmektir. Bu yolculuk 1836 yılının Mart ayına kadar sürecektir²⁷.

Bu ziyaretten kısa bir süre önce Sultan II. Mahmud, gene Osmanlı Ordusu'nun yeniden yapılanması için Avrupa'dan yardım istemeye niyetlenmiş, Fransa, Rusya ve Avusturya bu yardımı vermeye hazır görünmüşler, Padişah ise Fransa'nın yardımını tercih etmiş ve bu amaçla Fransa'ya bir elçi göndermiştir. Ancak Fransa günün koşullarını iyice tarttıktan sonra, o sırada Osmanlı İmparatorluğu'na bu yardımı yapmayı

sakıncalı bularak vaadinden dönmüştür. Diğer iki ülke ise tercih edilmemiş olduklarını farkederek tepki koymuşlardır.

Bunun üzerine II. Mahmud, 1835 yılının sonuna doğru Prusya İmparatoru II. Wilhelm'den askeri eğitimciler istemeye karar verir ve bu amaçla İstanbul'daki Prusya Elçisi Graf von Königsmarck'a başvurur. Prusya Elçisi ise Padişah'a olumlu cevap vermekte tereddüt etmektedir, çünkü Prusya'nın o devirde, yalnızca orduyu eğitmek için bile olsa Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmesinin Rusya'nın tepkisini çekeceğinden, bunun da Prusya açısından olumsuz sonuçlara yol açabileceğinden çekinmektedir. Bu nedenle Padişah'a, bir alternatif olarak genç Türk subaylarının Prusya'ya gönderilerek orada askeri eğitim görmelerini önerir. Yüzbaşı Moltke'nin İstanbul'a gelmesi bu temasların sürdüğü günlere rastlar. İstanbul'dan ayrılmasına iki gün kala ise Prusya Elçisi Königsmarck onu Serasker Hüsrev Paşa'nın karşısına çıkartır. Askerler arasında ordunun yeni düzeni ve milli savunma konuları konuşulur. Serasker Hüsrev Paşa Moltke'nin fikirlerini ve bilgisini beğenir. Moltke, o zamana kadar orduda rastlanan diğer Alman askerlerinden farklıdır. Bu konuşmadan sonra Moltke'nin izni Prusya İmparatoru tarafından uzatılır ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk "Prusya Askeri Misyonu" göreve başlamış olur²⁸.

ii. Misyon Şefleri'nin Anıları'nda Osmanlı İmparatorluğu.

Kumandanının adından dolayı bu misyon "Moltke Misyonu" adını alır ve dört yıl hizmet görür (1835-1839), bunu "Kähler Misyonu" (29 Nisan 1882-1885), "von der Goltz Misyonu" (İstanbul'a gelişi: 1883, Misyon Şefliği: 1886-1913) ve "Liman von Sanders Misyonu" (12 Mayıs 1913-3 Kasım 1918) izleyecektir.²⁹ İlk gelen misyonların görevi, Türk askerlerini askerlik konusunda eğitmek, piyade ve süvarilere yeni savaş yöntemlerini öğretmek, ülkenin topoğrafya haritalarını hazırlamak, askerlere tarih, coğrafya, matematik ve Fransızca dersleri vermektir. Daha sonraki misyonlar, bilindiği üzere, 1. Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu'nda görev almışlardır.

Moltke, Türkiye'deki izlenimlerini *Briefe aus dem Orient* adını taşıyan kitabında toplar. Bu kitap ve daha sonraki Alman askeri misyon şeflerinden Kähler'in notları, von der Goltz Paşa'nın kitapları, Krefß von Kressenstein'in, Kannengießler Paşa'nın, Liman von Sanders'in ve Karl Mühlmann'ın Türkiye'deki yaşantı ve izlenimlerini anlatan kitapları, Almanlar'ın o dönemlerde Türkler hakkındaki görüşlerini yansıtmaları

bakımından önemlidir. Bu kitap ve notlar,³⁰ daha sonraki yıllarda çeşitli nedenlerle Türkiye'ye gelen Almanlar'a rehber olmuşlardır, tıpkı 1933'den sonra Türkiye'ye gelecek Alman bilimadamlarının yazmış oldukları, ileride değineceğimiz anıların ve kitapların oldukları gibi.

Misyon Şefleri'nin kitaplarında göze çarpan önemli noktalardan biri, iki toplum arasında yaşanan ve toplumların anlayış ve yapı farklarından kaynaklanan iletişim kopuklukları ve bunların yol açtığı anlaşmazlıklardır. Sorunlar en çok Osmanlı toplumundaki bürokratik engellerden kaynaklanmaktadır. Diğer önemli bir sorun Padişah II. Abdülhamid'in, Misyon Şefleri'ne, ordunun eğitilmesi ve düşmana karşı takibedilecek strateji açısından yeterince özgürlük tanımaması, hatta zaman zaman onları pasifize eden stratejilere başvurmasıdır. Bu davranışlardan bunalıp memleketine dönmek isteyen subaylar olduysa da Askeri Misyon, Prusya'nın, 1871'den sonra da Alman Krallığı'nın, Osmanlı toprakları üzerindeki siyasi ve ekonomik emellerini gerçekleştirmek üzere stratejik önem taşıdığından, Almanya'nın menfaatleri gözönünde bulundurularak isyankar subayların Türkiye'deki görevlerine sabırla devam etmeleri Alman Genel Kurmayı tarafından sağlanmıştır.

iii. Türkiye'deki ilk Alman Kurumları-Protestan Kilisesi, Prusya Cemaati, Alman İlkokulu.

Osmanlı toprakları üzerinde Alman ekonomik ve siyasi menfaatlerinin tesisine çalışan Alman askeri misyonunun bu memlekette bulunuşu çok önemli sosyal ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. Bu askerlerin İstanbul'a yerleşmesi ile birlikte iki toplumun karşılıklı etkileşimi artmış, bu da Osmanlı İmparatorluğu'nda Almanca konuşan insan sayısını arttırmıştır. Esasen o devirde İstanbul'da yaşayan, sivillerden oluşan, içinde doktor, zenaatkar, mühendis ve tüccarlar olan küçük bir Alman topluluğu zaten mevcuttur. Askerlerin gelmesi ile birlikte sayıları giderek artan bu topluluğun arasında birlik sağlamak amacı ile İstanbul'daki Elçiliğin gözetiminde bir Prusya Cemaati kurulur ve 14 Temmuz 1843'de, Prusya Elçiliği ile Protestan Kilisesi'ne bağlı bir Alman İlkokulu açılır³¹. Bu okulun kurulmasının, Türkiye'de Alman dil ve kültürünün tanıtılmasında ve topluma sevdirmesinde çok önemli katkısı olmuştur. Böylece 19. Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde hizmete giren Alman Askeri Misyonu, Almanya ile Türkiye arasındaki kültür bağının da temelini atmış olur.

iv. Alman Okulu'nun Gelişimi.

1843'de kurulan Alman Okulu önceleri, Alman çocukları arasında dini ve milli bilinci kuvvetlendirmek ve onları Almanya'nın dışında da birlik halinde tutmak amacını gütmüştür. İlk elli yıl içerisinde bu okul dört aşamadan geçerek³² 1893'de Türk çocuklarının da rağbet ettiği, laiklik ve eşitlik prensiplerine dayanan, bağımsız bir lise haline getirilmiş ve kendinden sonra diğer ülkelerde açılan Alman Liseleri'ne örnek oluşturmuştur. Türk çocuklarını Alman kültürü ile yetiştirmek, Alman dilini onlara öğretmek, Türk toplumuna Alman dil ve kültürünü yaymak gibi çok önemli işlevler kazanan bu okulun müdürünün de İstanbul'daki Alman kolonisi arasında önemli bir mevkii ve itibarı vardır ve Alman Lisesi Müdürü, protokolde 'Alman Cemaati Lideri'nden önde gelmektedir. 1899 yılından itibaren okulun diploması Almanya'da da geçerlilik kazanır ve 1884'de 317 olan öğrenci sayısı, 1907'de 741'e yükselir³³. Bu arada İstanbul'daki Alman Okulları'na paralel olarak, 1872'de İzmir ve Beyrut'ta birer lise, Hayfa'da bir ortaokul ve lise, 1885'de Selanik'de bir ortaokul açılmıştır³⁴.

Alman Okulları'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılın sonuna doğru giderek artan sayısı ve bu okulların toplumda rağbet görmesi, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Kültürü'ne duyulan ilginin artışına işaret ederken, diğer yandan da Almanya'nın bu ülkede yayılarak her alanda nüfuz kazanma emellerinin yolunda gittiğine işaret etmektedir.

v. Almanya'nın "Doğu Politikası" : Berlin - Bağdat Demiryolu Hattı ve Emperyalist Eğitim Stratejisi.

Bu emelleri somutlaştırma stratejisinin başında, Hamburg'dan başlayıp Bağdat'a kadar uzanacak olan demiryolu hattı gelmektedir. Bu demiryolu, Avusturya, Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu içine alan ve Basra Körfezi'ne kadar uzanacak olan dev bir Alman İmparatorluğu'nun belkemiğini oluşturacaktır. Friedrich List, Sprengler, Deh ve Kärger gibi devrin ünlü Alman iktisatçı ve politikacıları bu fikrin başlıca savunucularıdır³⁵. Nitekim daha sonraki yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Elçisi Hans von Wangenheim, 13.05.1914 tarihli raporunda Bağdat demiryolundan söz ederken, bu hattın Alman İmparatoru II. Wilhelm'in benimsemiş olduğu "Doğu Politikası'nı" gerçekleştirebilmek için vazgeçilmez bir araç olacağını belirtmekte, Türkiye'deki Askeri Misyonun aynı siyasi amaca hizmet için burada

bulduğunu bir kez daha vurgulamaktadır³⁶. Alman kültür politikası uzmanları ise bu tren hattı üzerinde Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam ve Yafa'da Alman okulları açarak Alman dil ve kültürünü buralarda yaymak istiyorlar, bu alanda çalışmalar yapıyorlardı³⁷.

Almanya'nın "Doğu Politikası'nı" eyleme koymak amacı ile, Almanya'dan gelip Konya'da biten mevcut tren yolunu Bağdat'a kadar uzatmak üzere Almanya Osmanlı Sarayı'na öneride bulundu. İnşaat için gerekli kredi ise Alman Bankası'ndan (Deutsche Bank) temin edilecekti³⁸. 1888-1903 yılları arasında Alman şirketler bu tren hattının yapımı için seferber olurlar. Bu hat sayesinde Alman askeri güçleri rahatça Ortadoğuya inerek İngiltere'nin İran ve Hindistan'daki sömürgelerini tehdit edebileceklerdi³⁹. Bu da doğal olarak İngiltere'nin hiç işine gelmiyor ve Almanya ile olan ilişkilerinin günden güne gerginleşmesine neden oluyordu⁴⁰.

vi. Alman Ders Kitapları ve Alman Edebiyatı'ndan yapılan ilk Çeviriler.

Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan Alman Okulları ile beraber Almanca gramer kitapları ve sözlüklere gereksinim duyuldu ve bunlar yavaş yavaş basılmaya başladı. Özellikle 1883-1898 yılları arasında Türk Matbuatı'nda bu tür kitaplara çok rastlanmaktadır.⁴¹ Bu yıllarda Almanca'dan tek tük çeviriler de yapıldı, bunların bir kısmını Alman hocaların eğitim verdiği Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da ve Tıbbiye-yi Şahane'de kullanılmak üzere çevrilen teknik kitaplar, diğer kısmını ise Alman Edebiyatı'ndan yapılan çeviriler oluşturur. Bu ikinci grupta tanınmamış Alman yazarlarından yapılan çeviriler olduğu gibi,⁴² Goethe ve Schiller gibi tanınmış Alman şair ve yazarlarından yapılan çeviriler de bulunmaktadır.

Bu tür çevirilerin 20. Yüzyıl başına kadar genellikle eserlerin Fransızca çevirilerinden yapılan ikinci elden çeviriler olduğu görülmektedir. Çevirmek için seçilen eserler ise çoğunlukla, o devirde Fransız Kültürü'nde ve çeviri edebiyatında belirli bir yeri olan ve Fransa'da sevilen Alman yazarlarının eserleridir. Fransızca'dan çeviri yolu ile Osmanlı toplumunun tanımış olduğu ilk Alman Edebiyatı eserlerinden birisi Goethe'nin *Genç Werther'in İstirapları* adlı mektuplardan oluşan ünlü romanıdır. 1773 yılında yazılan ve 1774 yılında Almanya'da basıldıktan sonra hemen Fransızca'ya çevrilen bu eser, orada da Almanya'da olduğu gibi geniş yankı

uyandırmış, ümitsiz aşka kapılan gençler arasında Werther'in kıyafetini giyerek intihar edenler olmuştur. Devrin marazi ruh halini yansıtan bu eserin çeşitli mektupları, 1886-1897 yılları arasında 7 kez Türkçe'ye çevrilmiştir⁴³. Çevirmenlerden biri ise Türk Edebiyatı'nda Servet-i Fünûn Dönemi'nin ünlü yazarlarından Recaizade Ekrem Bey'dir.⁴⁴

Alman Edebiyatı'nın Türkiye'ye Fransa üzerinden girmesinin nedeni, 19. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kendini hissettiren Batı Kültürü'nün daha çok Fransa odaklı olmuş olmasıdır. Esasen Prusya ve Alman Askeri Misyonları'nın Osmanlı İmparatorluğu'na gelişine kadar bu ülkede Alman Kültürü'ne karşı bir ilgiden söz etmek pek mümkün değildir.

Bu gelişle başlayan, birlikte yaşama deneyimi, Alman "Doğu Politikası'nın" kültür stratejisi ve Fransa'da bulunmuş olup Alman Kültürü'nü orada dolaylı olarak tanıma fırsatı bulan Namık Kemal gibi bir Türk Aydını'nın bazı yazıları⁴⁵ Alman Kültürü'nün bu ülkede tanınmaya başlamasına yol açan başlıca nedenler olmuştur.

vii. Türk Aydınları ve Alman Kültürü.

Namık Kemal- Osmanlı toplumunda Yeni Osmanlı Hareketi'nin temellerini atmış ve "toplum için sanat" ilkesini benimsemiş olan Tanzimat Aydını ve Yazarı Namık Kemal (1840-1888), *Hadika Gazetesi*'nin 33. Sayısında "Tiyatro'dan bahseden Arkadaşlara", başlığı altında yayımlanmış olan yazısında devrin en önemli tiyatrosu olan Güllü Agop Tiyatrosu hakkında çıkan eleştirilere değinmekte, tiyatronun bir 'ahlak ve marifet mektebi' değil, öncelikle bir 'eğlence' olduğunu ileri sürmektedir ve tiyatronun insanın halini taklit ederek gözler önüne sererken halkı hem 'eğlendirmeyi' hem de bu arada 'ibret vermeyi' amaçladığını belirtmektedir. Namık Kemal'e göre Avrupa Uygarlığı'nın temelinde, tiyatronun, işte bu 'eğlendirirken eğitime' işlevi yatmaktadır ve Goethe ile Schiller'in Alman ahlakına yaptığı katkılar alt alta yazılacak olsa, bunları bir cilt kitap almayacaktır⁴⁶.

Bir grup Osmanlı Aydını önderliğinde batı modelinde yeni normlar üretilmeye karar verildiği ve yerel kültürün evrim yaşadığı bir dönem olan Tanzimat Devri bağlamında ele alındığında Namık Kemal'in sözleri, konumuz açısından büyük önem kazanmaktadır. Bu yeniden yapılanma döneminde örnek alınan modellerin Batı Dünyası'ndaki yaratıcısı, biçimlendiricisi ya da geliştiricisi olan yazar ve sanatçılar, doğal olarak

Türk Aydınlanma Hareketi'nde de biçimlendirici rol oynamışlardır. Nitekim Batı Tarzı Tiyatro türünün Osmanlı Toplumundaki ilk örneklerinden sayılan Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistresi*'nin⁴⁷ yaratılma sürecinde ünlü Alman Şairleri Goethe ve Schiller'in eserlerinin esin kaynağı olduğu burada açıkça görülmektedir. Öte yandan Namık Kemal ile ilgili diğer bir kaynaktan, bu eserin Heinrich Hart adlı bir Alman çevirmen tarafından Almanca'ya çevrildiği ve *Berliner Tagesblatt* adlı günlük gazetede *Vatan yahut Silistre* hakkında olumlu bir eleştiri yazısı yayımlandığı, yazıda Namık Kemal'in şairane fikir ve duygularının övüldüğü anlaşılmaktadır⁴⁸.

Namık Kemal'in kendisi hakkında Almanya'da yayınlanan bu övgülere tepkisi de ilginçtir. Ona bu eleştiriye keserek yollayan yayıncısı Ebuuzziya Tevfik Bey'e yazdığı mektuba verdiği cevapta⁴⁹ Namık Kemal üç şeyin altını çizer: Goethe ve Schiller gibi dünyaca ünlü şairlere sahip olan bir ülkede bile yerli yazarların eserleri ile yetinilmemekte, başka dillerden çeviriler yapılmakta ve bu eserler dikkatle değerlendirilmektedir. Ünlü yazarlar da başka dillerden eserler çevirmekte, ulusal edebiyatlar çevirilerle zenginleşmektedir. Osmanlıca çok kuvvetli bir dildir ve başka dillere çevrilse de değerinden bir şey kaybetmemektedir. Bu sözlerle Namık Kemal, Osmanlı Toplumunda yabancı edebiyatlardan yapılan çevirilere karşı olan tutucu görüşe cevap vermekte, Osmanlıca'ya olan sevgi ve güvenini dile getirmekte ve Alman Edebiyatı'na olan aşinalığına dair ipuçları vermektedir. Bu son ipucu ve aynı mektupta üstü kapalı biçimde değindiği Goethe'nin Faust tiyatrosu, Namık Kemal'in Paris'te bulunduğu dönemde,⁵⁰ 1867'de Fransa'da ilgi ile izlenen *Faust*'u sahnede izlemiş olma ihtimalini akla getirmektedir⁵¹.

Ziya Gökalp- Almanya'dan gelen fikir akımlarına karşı lakayt kalmayan Türk Aydınları'ndan biri de Ziya Gökalp'tir (1876-1924). Türk Milliyetçilik Akımı'nı yapılandıran ve Atatürk'ü büyük ölçüde yönlendirmiş olan Ziya Gökalp, Friedrich Nietzsche'nin 'üstün insan' tipi ile Türkler arasında bir ilişki kurmuştur⁵². 1911'de Selanik'te çıkan *Genç Kalemler* adlı dergide 'Demirtaş' mahlası ile imzaladığı "Yeni Hayat" başlıklı makalesinde şöyle demektedir Ziya Gökalp⁵³:

'Alman filozofu Nietzsche'nin tahayyül ettiği fevkalbeşerler Türkler'dir. Türkler her asrın yeni insanlarıdır.'

Hüseyinzade Ali Bey- Ünlü Alman Şairleri'nden Türkçe'ye yapılan dolaysız çeviriler ancak 20. Yüzyılın başında gerçekleşir. Bunların ilk

örnekleri, ilk Jöntürkler'den olan Hüseyinzade Ali Bey'in Schiller'den yaptığı *Haydutlar (Die Räuber)*, *Rehine (Die Bürgschaft)* ve Goethe'den yaptığı *Faust*'un "İthaf" ("Die Zueignung") ve "Semada Mukaddeme" ("Prolog im Himmel") adlı giriş kısmının çevirileridir.

Beşir Fuad Bey- 19. yüzyılın son çeyreğinde, Namık Kemal ve Hüseyinzade Ali Bey'in dışında Alman Düşünce Hayatı'ndan etkilenen diğer bir Türk Aydını da, Türk Kültür Dizgesi'nde "ilk Türk natüralisti ve pozitivist" olarak tanınan Beşir Fuad Bey'dir (1852-1887)⁵⁴. Fransızca ve İngilizce'nin yanısıra Almanca'ya da hakim olduğu bilinen⁵⁵ Beşir Fuad, Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de okumuş, bir ara da Alman Generali Todleben'in haber subayı olarak orduda görev almıştır. Fen bilimleri, dil ve askerlik konularında yazıları ve çevirileri olan Beşir Fuad'ın bileklerini keserek intihar ettiğini ve ölünceye kadar da hissettiklerini, sırf bilime hizmet amacı ile, kaydettiğini biliyoruz. Tanzimat Devri'nin ünlü Türk yazar ve eğitimcisi Ahmed Midhat Efendi, onun bu davranışını 19. Yüzyılda Almanya'da hakim olan, Schopenhauer'in öncülüğünü yaptığı materyalist felsefe akımının etkisine bağlamaktadır.⁵⁶

Halit Ziya Uşaklıgil- Aynı yıllarda Alman Kültürü, Türk Edebiyatı'nın Servet-i Fünûn yazarlarının ilgisini çekmiştir. Bunların başında Halit Ziya Uşaklıgil gelmektedir. Halit Ziya 1912 yılında 15. Yüzyılın Minnesängerleri'nden başlayıp, Goethe'nin çağdaşları olan Merck ve Lenz'e kadar uzanan, 15.-19. Yüzyıl'ı kapsayan bir Alman Edebiyatı Tarihi yazar. Kitap taş baskı olarak iki cilt halinde yayınlanır⁵⁷. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte 1. Dünya Savaşı'na girişinin hemen ardından aynı yazar, bu kez İttihat ve Terakki Partisi tarafından müttefik Almanya'yı yakından tanıyıp, incelemek amacı ile Almanya'ya gönderilir ve 8 ay bu ülkede kalıp izlenimlerini ayrıntılı olarak yazdığı 36 adet mektupta toplar⁵⁸. Dönüşünde ise Alman tekniği, kültürü ve yaşayışı hakkındaki izlenim ve görüşlerini 11 makale ve 4 ekten oluşan bir yazı dizisi halinde yayınlar⁵⁹. Tanınmış bir yazarın bakışından Almanya ve Almanlar hakkında verilen bu geniş bilgiler, Türk toplumunda Almanlar lehine kamuoyu oluşturmak, dostluk yaratmak gibi toplumsal açılardan etkili olmuştur.

viii. Türkiye'de ilk Alman Üniversitesi Planları ve Alman Enstitüsü.

I. Dünya Savaşı'ndan önce iki ülke arasında gelişen kültürel ilişkilerin sonucunda bir ara Türkiye'deki Yüksek Eğitim gündeme gelir. O yıllarda

Türkiye'ye yaptığı eğitim yardımını güçlü bir propaganda aracı olarak değerlendiren Almanya, Türkiye'de bir üniversite kurmak istemektedir⁶⁰. Bu konuda Almanya'da hazırlıklar yapılır ve raporlar hazırlanır⁶¹ ve savaşın başlangıcında Türkiye'ye gelen Schmidt adlı bir görevli bu programın bir parçasını oluşturacak olan Alman Eğitim Enstitüsü'nü kurar. Bu kurumun üç amacı vardır: Alman dil ve kültürünü yaymak. Teknik alanda işbirliği yapmak. Meslek liselerinde eğitimi planlamak ve Türkiye'deki üniversite eğitimine yön vermek.

ix. I.Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya gönderilen Öğrenciler ve Darülfünûn'a gelen Alman Öğretim Üyeleri.

Istanbul'daki Alman Eğitim Enstitü'sü faaliyete geçince, 10.000 Türk öğrencisi meslek eğitimi görmek üzere Almanya'ya gönderilir. Vakıf Enstitü'nün Kuruluşu'nda amaçlandığı gibi, Türkiye'de bir Alman Üniversitesi kurulamaz, ama 1915-1918 yılları arasında bu kurum aracılığı ile 20 Alman Öğretim Üyesi Darülfünûn'da ders vermek amacı ile Türkiye'ye gelir⁶². Bu Öğretim Üyeleri farklı dalların uzmanları olmalarına rağmen kendileri için en uygun zemini Edebiyat Fakültesi'nde bulurlar ve savaşın sonuna kadar orada eğitim verirler, çünkü Tıp ve Hukuk Fakültesi Öğretim Üyeleri başka dilde eğitime şiddetle karşı çıkmaktadırlar⁶³. Bu Alman hocalar Türk öğrencilerine Alman kültür ve düşünce sistemini yüksek öğretim düzeyinde aşılarken, diğer bir grup Alman öğretmen de İstanbul'daki üç Alman orta eğitim kurumunda ders vermektedir. Özellikle savaş yıllarında bu okullardaki öğrencilerin sayısı artar. Lise ve ticaret kısmında 1500, Haydarpaşa'daki okulda 600, Yedikule'deki okulda ise 250 olmak üzere toplam 2350 öğrenci bu okullarda eğitim görmektedir⁶⁴.

Bu rakam bugünkü Alman Lisesi öğrencilerinin sayısı ile karşılaştırıldığında (1000'in altında öğrenci) oldukça yüksek görünmektedir ve 1835 ile 1915 arasında gerçekleşen 80 yıllık etkileşim sürecinde Türk ailelerinin Alman Kültürü'ne verdiği önemin ne kadar arttığını göstermesi açısından çok önemlidir.

x. Almanya'da savaşa doğru sayıları artan Türkler: Aydınlar ve İşçiler.

Aynı yıllarda Almanya'da yaşayan Türklerin sayısı da oldukça kabarıktı. Gültekin Emre, *300 Jahre Türken an der Spree (Spree Kıyısı'nda 300 Yıl Boyunca Türkler)* adlı kitabında, 1913 yılında Berlin'de eğitim gören ya da

fabrikada çalışan Türkler'in sayısını 1301 olarak⁶⁵, Haldun Taner ise yukarıda adı geçen yazı dizisinde, 1914-1918 yılları arasında Almanya'da çalışan işçilerin sayısını, 7-8.000 kişi olarak vermektedir⁶⁶. Yüzyıl dönümünde, özellikle Berlin'de, yüksek eğitim gören asker ve sivil aydın bir Türk öğrenci grubunun da varlığı, ikili ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. İlber Ortaylı, "Türk Seyyahların Yorumu'nda Berlin" adlı makalesinde bu aydınlara değinmekte⁶⁷, bunların arasında Osmanlı Ordusu'nun ünlü Kumandanları'ndan Osman Nizami Paşa'yı, Edirne Savunması'nı yapan Şükrü Paşa'yı ve Lübnan'ın Hıristiyan Valisi olan Davud Paşa'yı anmaktadır. Bu kişilerin hepsi Berlin Harp Akademisi'nde eğitim görmüşlerdir. Davud Paşa 1848 yılında Prusya Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilmiştir.

Aynı yazıda Berlin'deki tıp öğrencilerinin yazışmalarında, orada gördükleri laboratuvarları ve ameliyathaneleri en ince ayrıntısına kadar anlattıklarından sözedilir. Bu aydınlar daha çok tıp, askerlik ve fen dallarında eğitim görmüşler ve hepsi de kendi alanında uzmanlaşarak yurda döndüklerinde yüzyıl dönümünün Türk Aydınlarını oluşturmuşlardır. Almanya'dan çok olumlu izlenimlerle dönen bu gençler, Alman Dostluğu'nun Türkiye'de yerleşmesinde önemli rol oynamışlardır⁶⁸.

xi. 19. Yüzyılda Türkleri konu alan bir Alman Romancı: Karl May.

19. Yüzyıl'da ve 20. yüzyıl başında Türkiye'deki Alman etkisinden bu kadar söz ettikten sonra bir an için Almanya'ya dönüp, 19. yüzyıl Alman Kültür Dizgesi'nde Türkler hakkında yazılan bir romandan ve yazarından söz etmek istiyorum. Burada ele almak istediğim, heyecanlı gençlik romanları ve yarattığı kahramanlarla tüm Alman toplumunun gönlüne taht kurmuş olan yazar Karl May'dır. Karl May'ın Türkler'den bahseden romanı *vom Bagdad nach Stambul*, 1892 yılında yayınlanır. Türkiye'yi hiç görmemiş olmasına rağmen kitapta geçen yer isimleri ve deyimler, yazarın bu ortamı çok iyi bildiği izlenimini vermektedir. Bu da o yıllarda Almanya'da Doğu Dünyası Araştırmaları'nın (Orientalistik'in) ne kadar ilerlemiş olduğuna bir kanıttır⁶⁹.

Roman, Kara Ben Nemsî adındaki bir Alman yazarın, 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı geziyi konu almaktadır. Kitap Türkler, Avrupalılar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar hakkında çizilen zengin imgelerle doludur. Bunları üç gruba ayırmak mümkündür: Yazarın ve genel olarak 1877 yılında Avrupalılar'ın bakış açısından Türk imgesi, yazarın

bakış açısından Avrupalı/Hıristiyan imgesi ve Türk kentlerinin imgesi. May'a göre Türkler misafirperver, sadık, otoriter ve geleneklerine bağlı insanlardır. Etnik ve dini kökenine bakmaksızın misafirlerine saygı gösterir, isteklerini buyruk kabul ederler. Yabancılar çok güvenmezler ve tehlike anında insiyatifi kendi ellerinde tutmayı, kararları kendileri vermeyi tercih ederler.⁷⁰ Başkasından emir almayı sevmeyiz, maiyetlerinden mutlak itaat beklerler. Düşmana karşı hep uyanık davranır icabında hileye başvurmaktan kaçınmazlar. Kur'an'ın sözünden dışarı çıkmazlar. Dünya görüşleri dinlerinden kaynaklandığı için Hıristiyanlarınkilerden farklıdır, bu da hep sorun yaratır, buna rağmen Türkler başkalarıyla geçinmeye isteklidirler ve bunu başarabilirler⁷¹.

Görüldüğü gibi Karl May'ın Türkler hakkındaki görüşleri, kendi içinde bakıldığında, zannedildiği gibi olumsuz değildir, olumsuzluk Türklerin Avrupalılarla karşılaştırıldığında ortaya çıkar. Böyle bir karşılaştırmada Karl May, Avrupalı'yı Türk'e nazaran yüz kere daha değerli bulur, bu değerlerin temelinde ise, 'medeniyet' ve 'Hıristiyanlık' yatmaktadır⁷². Bu konuda May iki dinin ahlak anlayışına değinir, Türkler'in karşılardaki ile anlaşmazlığa düştüklerinde kendilerine hakim olmakta zorluk çektiklerini ve öfke ile kolayca adam öldürebildiklerini, buna karşı aynı durumdaki bir Hıristiyan'ın soğukkanlılığını koruyabildiğini ve karşısındakini öldürmek yerine ona uygun bir ceza aracılığı ile bir ders vermeyi tercih ettiğini söyler⁷³.

Bu ilginç karakter farkı saptamalarının dışında Karl May, son zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu hakkında, Avrupa'da ortaya çıkan ve kendini çok rahatsız eden 'hasta adam' imgesinden söz eder. Bu konuya ahlaki açıdan yaklaşan yazar, sorunun gerçi varlığını kabul eder- bunu da romanın başka bir yerinde Türkler'in dini yaymak için zaptedilmez bir yayılma hırsına bağlar-fakat kendi tabiriyle "siyaset doktoru" olmadığı için bu hastalığın nasıl iyileştirileceğini bilmediğini itiraf eder, ama bir yandan da insanın hasta komşusunu parçalayıp yok etmek yerine iyileştirmek için çabalaması gerektiğini dile getirir⁷⁴.

Karl May'ın bu ilk bakışta naif denebilecek sempatik yorumu, gerek romanın yazıldığı dönemin koşulları içinde gerekse günümüzde uzun uzun üzerinde düşünülmesi gerekli bir bilgeliği yansıtmaktadır aslında. Bu konunun derin yorumunu okuyuculara bırakıp, I. Dünya Savaşı arifesinde ve savaş sırasında, Karl May'a da geniş malzeme sağlamış olan Almanya'daki Türklük Araştırmaları'na bir göz atalım.

xii. Almanya’da I. Dünya Savaşı öncesi ve süresinde Türklerle ilgili Yayınlar: Kitaplar, Dergiler, Reklam ve Duyurular.

Avrupa’da Joseph Freiherr von Hammer Purgstall (1774-1856) tarafından 19. Yüzyılda kurumsallaştırılan Türklük Araştırmaları’nda, kısa sürede çok büyük mesafeler katedildi. Osmanlı Tarihi, Türk Dili, Osmanlı Toplumunun Özellikleri 19. Yüzyıldan itibaren Avrupalı bilimadamları tarafından çok iyi biliniyordu. Hammer, kendi yazmış olduğu *Geschichte des osmanischen Reiches (Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihi)* adlı başyapıtının dışında, Viyana Saray Kütüphanesi için paha biçilmez Osmanlı el yazmaları toplamış ve bu kütüphaneyi tüm Doğubilimciler için cazip bir Araştırma Merkezi haline dönüştürmüştü⁷⁵.

Alman Matbuatı’nda ise, özellikle I. Dünya Savaşı’nın yaklaştığı günlerde ve savaş süresince, Almanya’nın ittifakı olan bu ülke ve insanları hakkında geniş bilgi mevcuttu. Yayınlar arasında, Türkçe öğreten kitapların ve Sözlüklerin ayrı bir yeri vardı. Bunun dışında Türk Yaşam Tarzı’nı anlatan, Türkiye’deki yeni gelişimler hakkında bilgi veren, Türk-Alman Dostluğu ile alakalı bilgiler içeren kitaplar piyasada yaygındı. Ayrıca Türk Edebiyatı’ndan yapılan çevirilerin de sayıları giderek artmaktaydı. Halide Edib’in romanı *Yeni Turan*, bunlar arasındaydı. Enver Paşa’nın Başkanlığı’nda yürüten Osmanlı ve Asya Türkleri’ni birleştirmeyi amaçlayan “Turancılık Akımı”, milliyetçilik fikirlerine yatkın olan Almanlar arasında kendine taraftarlar bulmaktaydı. Zaten Enver Paşa Almanya’da çok sevilmekte, Türkiye’den bile halk arasında zaman zaman “das Enverland” olarak bahsedilmekteydi. Enver Bey’in adı bir sigara fabrikasına verilmişti ve bu sigaraların ilanları günlük gazeteleri, dergileri, hatta otobüslerin dış yüzlerini süsleyerek bu ad sürekli Alman halkının hafızasında tutuluyordu.

Almanya’da yaşayan Türkler’in de yayınladıkları bazı dergiler vardı. Yüzyıl dönümünde Almanya’da yayılmaya başlayan sosyalist işçi akımından Almanya’daki Türk işçileri de etkilenmiş, 1 Mayıs 1919’da, Berlin’de “Arbeiter- und Bauernpartei der Türkei” (“Türkiye’nin İşçi ve Çiftçi Partisi”) adını taşıyan bir parti kurulmuştu. Aynı görüşü yansıtan siyasi dergi *Kurtuluş’un (Befreiung)* ilk sayısını çok geçmeden yayınlamışlardı. Bunun dışında Türkler Berlin’in eğlence hayatına da imzalarını atmışlardı. Berlin’de Türk Operetler’i sahneleniyor, Türk Balolar’ı düzenleniyordu. Göbek dansı da rağbet gören bir gösteriydi.

Kısacası, bu dönemde Türkler'in Berlin'de çok saygın bir yeri vardı ve Türk Kültürü bugün olduğundan çok farklı bir biçimde alımlanıyordu. Bunda o dönemde aydınıyla, işçisiyle, öğrencisiyle ve askeriyle Berlin'de bulunan Türk Toplumu'nun olduğu kadar, Alman Toplumu'nun, son zamanlarda zayıf bir duruma düşmüş olmasına rağmen, yüzyılların geleneğine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı duyduğu saygının da önemli rolü vardı.

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Alman misafirler de bu ülkede Sultan II. Abdülhamid zamanında duydukları huzursuzluğu duymuyorlardı artık.

xiii. Askeri Misyon'un savaş arifesinde ulaşılmış olduğu saygın ve ayrıcalıklı Konumu.

Alman Askeri Misyonları'na aradan geçen uzun süre içinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından bir takım imtiyazlar sağlandı. Almanya'da aldıkları maaşın dört mislini bulan bir maaş, birer derece terfi, taşınma, seyahat masrafları ve her türlü sosyal güvence bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca memleketlerine döndüklerinde Alman Ordusu'nda alacakları görevler de Alman Devleti tarafından kendilerine garanti edilmişti. Subaylara verilen bu kişisel imtiyazların dışında, 1913 yılında Almanya'ya, Türkiye'de bir Askeri Ataşe bulundurma hakkı tanındı. Ayrıca Askeri Misyon Şefi'nin yetkisi arttırıldı, buna göre bu Misyon Şefi'nin izni olmadan başka herhangi bir milletten herhangi bir kişi, orduyu eğitmek için görevlendirilemeyecekti⁷⁶. Verilen bu imtiyaz, Osmanlı Askeri Eğitim Teşkilatı'nın tamamen Alman Devleti'nin tekeline girmesi anlamına gelmekteydi.

Bu yetkinin üç önemli sonucu olmuştur: 1) Türk Ordusu'nun eğitim ve yönetimi bundan böyle Alman Kumandanları'nın insiyatifine bırakılmış, bu da bir süre sonra patlayan savaşta bu kumandanlara geniş hareket özgürlüğü sağlamıştır. Bu bağlamda II. Abdülhamid Devri'nde pasifize edilmekten şikayet eden subayların şikayeti zail olmuştur. 2) Bu yetkilerle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Nüfuzu iyice sağlamlaşmış ve bu ülkede Alman Kültürü'nün yayılmasına uygun bir zemin hazırlanmıştır. 3) Osmanlı Ordusu üzerinde kazanmış olduğu nüfuz açısından Almanya, Avrupa Ülkeleri arasında rakipsiz bir konuma gelmiştir⁷⁷.

xiv. 20. Yüzyıl'ın başında Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Emelleri

Türk Ordusu 1911 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan Savaşları'nda yorgun düşmüş ve yıpranmıştır. Avrupa Devletleri'nden İngiltere, doğudaki sömürgesi Hindistan'a ve üzerinde nüfuz kazanmış olduğu İran'a rahat ulaşabilmek ve Mısır'ı kontrol altında bulundurabilmek istemektedir. Rusya, Boğazları eline geçirip, güneydeki sıcak denizlere rahatça açılarak ticaret hacmini genişletmek arzusundadır. Avrupa'nın ortasına sıkışıp kalmış olan Prusya, Avusturya ve Macaristan da, Türkiye'nin verimli topraklarından elde edilebilecek zengin ürünlerin, kendi endüstrileşme aşamalarında gerekli olan yararlı hammaddeleri oluşturacağını ummaktadırlar. Böylece Avrupa'daki diğer rakipleri ile eş düzeye gelebileceklerine inanmışlardır. Kara Avrupası Devletleri'nin İngiltere ve Rusya'dan ayrıldıkları husus, Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek değil, kendi kuracakları birlikte eritmektir. Diğer bir deyişle; II.Friedrich'in hayali ve II.Wilhelm'in politikası olan Basra'ya kadar uzanacak bir Alman Devleti kurmak için Türkiye'de Askeri Misyona sağlanan müsait ortamı kullanacaklardır. Bu arada 300 milyon Müslüman'a hükmü geçen Halifelik'in Türkler'de olması da gözönünde bulundurulmuş önemli faktörlerden biridir⁷⁸.

Emellerine ulaşabilmek için güvendikleri hususlardan biri ise Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman içerisinde kazanmış oldukları taraftarlardır. Bunların içinde, 1908 yılından beri Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde söz sahibi olan Jön Türk Hareketi'nin önderleri vardır. Hareketin ikinci lideri olarak 1908 yılında Makedonya'da çıkan ayaklanmayı yönlendiren ve hemen aynı yıl Berlin'e Askeri Ataşe olarak tayin edilen Padişah'ın damadı Enver Paşa (1874-1922) ve 1909-1910 yılları arasında (ve daha sonra 1913-17 yılları arasında da) Osmanlı İmparatorluğu'nun İçişleri Bakanı olan Mehmet Talat Paşa (1874-1921) Alman hayranıdır. Bu durumda Almanya, 20. yüzyıl başında, değiştiğimiz Osmanlı İmparatorluğu üzerine kurulan hayal ve stratejilerde, Avrupa Ülkeleri içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip görünmektedir, çünkü çıkacak olası bir savaşta, Osmanlı Devleti Yönetimi'nin en önemli görevlerinde bulunan özellikle bu iki kişinin Alman tarafını destekleyeceği açıktır⁷⁹.

18. yüzyıldan 19. Yüzyıla Avrupa Devletleri içinde ekonomisi oldukça gelişmiş olan İngiltere, kendisine Almanya gibi bir rakip yaratmak

istemediği için Türk-Alman İşbirliği'nden rahatsız olmaktadır. Nitekim 19. yüzyıl boyunca bu devletlerin işbirliğini başarılı bir biçimde engelleyebilmiştir. Fransa'nın ise Sedan Yenilgisi'nden dolayı Almanya'ya hıncı vardır. Rusya da Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun anlaşmasını istememekte, güneydeki komşusunu müdafaasız ve yalnız görmek istemektedir. Bu nedenle "panslavist" hareketi başlatmış ve Türkiye ile Orta Avrupa Devletleri arasında köprü vazifesi görebilecek olan, Bulgaristan'ın dışındaki Balkan Memleketleri'ni kendi tarafına çekmeye muvaffak olmuş ve bunun sonucunda Balkan Savaşı patlak vermiştir.

xv. I. Dünya Savaşı 1914-1918.

Buraya kadar sıralamaya çalıştığım 19. Yüzyılda güçlü olan Avrupa Devletleri'nin emelleri ve büyük ölçüde de Türkiye'de Almanlar lehine gelişmiş olan kamuoyu, Osmanlı İmparatorluğu'nu 1914 yılında, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'ın yanında I. Dünya Savaşı'na sokar. Bilindiği üzere, Breslau ve Göben isimli Alman zırhlıları Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bilgisi altında, Amiral von Souchon'un kumandasında Boğazlar'dan geçip, Sivastopol'u bombalarlar. Türkler bu savaşta Almanya ile birlikte yalnızca Osmanlı topraklarında değil, gene Enver Paşa'nın ısrarı ile, Avrupa cephelerinde de düşmana karşı savaşır. Enver Paşa'nın bu ataklığı, ilerde çok büyük eleştiri konusu olacak, hatta Liman von Sanders Paşa ve General von Ludendorf gibi Alman Kumandanlar bile bu davranışı sakıncalı bulacaklardır⁸⁰. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile birlikte 1918'de kaybettiği bu savaşta binlerce askerin yanı sıra, pek çok Osmanlı aydını da yaşamını yitirecek ve bunun vebali Enver Paşa'ya bulunacaktır.

Savaşın sürdüğü yıllarda iki ülke arasındaki dostluk bağları iyice gelişmiştir. Bu dostluğu perçinlemek için 27 Nisan 1917'de, Alman İmparatoru'nun Kuruluş Günü'nde Çemberlitaş'ta bir Türk-Alman Vakfı'nın temeli atılır. Ancak savaşın iki ülke aleyhine seyretmesi bu girişimin sonuçlanmasını engeller. Bu vakfin dışında da iki toplum arasında bir dayanışma gözlemlenir. Tüm gümrük engellemelerine rağmen Türkiye'den Almanya'ya yiyecek, Almanya'dan Türkiye'ye de cephanе gönderilmektedir. Ancak bu ilişkileri şüpheyle karşılayanlar da vardır. Mustafa Kemal bu kişilerden biridir ve bu konuda yapmış olduğu bir teşhis dikkate değerdir⁸¹. Cemal ve Enver Paşalar'a yazmış olduğu bir raporda Mustafa Kemal bu endişesini dile getirmekte, bu ilişkinin sağlıklı bir şekilde dönüştüğünü belirtmekte ve Almanlar'ın Türkiye'yi bir sömürge haline sokma ve memleketin tüm kaynaklarını ele geçirme politikasına resmen

karşı olduğunu, bu konuda hiç değilse Bulgarlar kadar bağımsız ve bilinçli olunması gerektiğini ifade etmektedir. Böyle hareket etmenin daha onurlu bir davranış biçimi olacağı ve bununla daha saygınlık kazanılabileceği inancında olduğunu raporuna eklemektedir.⁸²

xvi. Enver ve Talat Paşalar- Jöntürklük, Milliyetçilik Hareketleri ve Turancılık.

Burada gene bir parantez açıp, Enver ve Talat Paşa'larla ilgili konumuz açısından önemli olan bir iki noktaya değinmekte yarar olacaktır. Yukarıda Jöntürk Hareketi'nin temsilcilerinden olduklarına değindiğim bu iki şahıstan Enver Paşa'nın askeri kariyeri, 1911 yılında Trablusgarp Savaşı'nda göstermiş olduğu başarılarından sonra çok hızlı bir ilerleme kaydetmiştir, 1913 yılında başlayan II. Balkan Savaşı'nda 1914 yılında Harbiye Nazırlığı'na ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisliği'ne, 1915'de Ferik'liğe (Korgenerallığe), 1917'de de 1. Ferik'liğe terfi etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1914-1918 senelerini kapsayan sürede, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde Enver Paşa'nın yanında Talat ve Cemal Paşalar'ın da önemli rolü olmuş, bu nedenle bu dönemin yönetimine "3 Paşalar İktidarı" da denmiştir.

Savaş 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Almanya'nın yenilgisi ile sona erince, Talat ve Enver Paşalar Berlin'e kaçarlar. Zaten daha Jöntürklük dönemlerinde de "Alman sempatanlıkları" ile tanınan bu paşalar sık sık Almanya'yı ziyaret etmişler ve Alman gazeteleri kendilerine baş sayfalarında geniş yer vermişlerdir.⁸³ 1919 yılında Enver Paşa İstanbul'da gıyabında idama mahkum edilir. Berlin'de Turancılık (Pantürkist) faaliyetlerini sürdürür ve 1921 yılında, "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihad'ı Kongresi'ni" toplar, amacı tüm Türkleri bir araya getirip, "Turan" adını verdiği büyük Türk Devleti'ni kurmaktır, 1922 yılında bu amaçla Buhara'da Bolşeviklerle savaşırken vurularak ölür. Talat Paşa ise, 1913-17 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda İçişleri Bakanlığı görevini sürdürürken 1915 yılında Ermeni Tehciri (Göçü) kararını alan kişi olduğu için Ermeniler arasında düşman olarak bellenmiştir. Ve 15 Mart 1921'de, Berlin'de sokakta yürürken bir Ermeni genci tarafından silahla vurularak öldürülür.⁸⁴

xvii. Savaşın sonu.

I. Dünya Savaşı'nın Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından kaybedildiği 1918 yılında Alman Askeri Misyonu'nun üyeleri, kara ve deniz yolu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun gözetiminde Almanya'ya geri gönderilirler. Böylece 83 yıl sürmüş olan bu Misyon, zorunlu olarak sona erdirilmiş olur. Alman Okulu da işgal kuvvetleri tarafından kapatılır, Alman hocalar ülkelerine dönmek zorunda kalırlar. Bundan sonra karşılıklı Kültür İlişkileri Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına kadar, 5-6 yıl kesintiye uğrayacak, arada Türkiye amansız Kurtuluş Savaşı'nı sürdürecektir.

III. Cumhuriyet'in İlanı'ndan sonra Türkiye'deki Reform Hareketleri bağlamında yeniden canlandırılan Türk-Alman İlişkileri (1923- 1950'li Yıllar).

Cumhuriyet'in İlanı'ndan hemen bir yıl sonra, 1924'de altı yıl önce kopmuş olan kültür bağları yeniden canlandırılır. Bunun ilk işareti olarak İstanbul Alman Lisesi eğitime başlar.

Burada altı çizilmesi gerekli önemli bir saptama yapmakta yarar olacaktır: 19. Yüzyılda iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan kültürel ilişkiler, bu kez iki ülke ilişkileri arasında başı çekmektedir. Bu değişiklikte Atatürk'ün batıya dönük bir kültür politikası izlemesinin rolü büyüktür.

i. Türkiye'ye sığınan Alman Öğretim Üyeleri ve diğer Alman Vatandaşları.

O devre kadar Türk Yüksek Eğitim ve Öğretimini yürüten Darülfünûn'un işleyişinden Atatürk memnun değildir ve bir Üniversite Reformu gerçekleştirmek arzusundadır. Ancak bu Reformu elde mevcut olan kadro ile başarmak pek mümkün görünmemektedir. Bunun üzerine Atatürk, 1931 yılında devrin Maarif Vekili Reşit Galip'i, Cenevre Üniversitesi Profesörleri'nden Malch'a bir Üniversite Reformu Tasarısı hazırlatması amacı ile görevlendirir. Bu tasarı önceleri, yeni kurulması düşünülen Enstitü, Klinik gibi kurumların yapılandırılmasını, Ders Programları'nın düzenlenmesini, Fakülte ve Kadro sorunlarının çözümlenmesini içeriyordu⁸⁵.

Gene bir rastlantı sonucu, bir süre sonra Almanya'da yönetime gelen Hitler'in, Yahudi kökenli, ya da komünist veya sosyal demokrat görüşlü ilim adamlarının işine birer birer son vermeye başlaması, Almanya'da işsiz kalmış bir Öğretim Üyesi Topluluğu'nun oluşmasına yol açmıştı. Bunlar aralarında, 1932 yılı sonuna doğru, komünist eğilimleri nedeni ile Frankfurt Üniversitesi Patoloji Bölümü'ndeki görevinden uzaklaştırılıp Zürih'te kayınpederinin yanına yerleşen Dr.Schwartz'ın başkanlığında "die Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftler im Ausland", adını verdikleri bir örgüt kurmuşlardı. Örgüt, bu Öğretim Üyeleri'ne Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde iş bulmaya çalışıyordu. Ancak bu da pek kolay olmuyor, çoğunlukla bu bilim adamları Almanya'da ulaşmış oldukları akademik derecelerinin altında işler bulabiliyorlardı. Türkiye ise o yıllarda yeni kurulmuş, her türlü reforma açık, özgür bir ülke idi.

Kısacası, üniversitesini yenilemek isteyen ve bu amaçla uzman arayan Türkiye için de, kendine özgür bir ortamda iş arayan bu bilimadamları için de bu tesadüf, olabilecek en büyük şanstı ve bu şans iki taraf açısından da iyi kullanılabilirdi. Dr.Schwartz ile Prof.Malche bağlantı kurdular. Yukarıda maddeleri verilen Reform Tasarısı'na, bu kişiler hesaba katılarak, "Personel" konusu da eklendi ve Tasarı, Maarif Vekili Reşit Galip'in Başkanlığı'ndaki bir Türk Uzmanlar Heyeti tarafından incelenerek onaylandı. Daha sonra da Profesör Malch'a Alman Bilim adamları ile anlaşma yapma yetkisi verildi⁸⁶. Almanya'da pek çoğu için tehlike çanlarının çalmaya başladığı 1933 yılında, İsviçre'de bu bilim adamları ile Türk Hükümeti arasında anlaşmalar imzalandı. Bu anlaşmalar Alman Bilim adamları için şu 4 koşulu içeriyordu:

1- İki-üç yıl içerisinde Türkçe öğrenip derslerini Türkçe verebilecek duruma geleceklerdi. Bu iki yıllık süre içinde verecekleri derslerde kendilerine, Almanya'da eğitim görmüş genç Türk akademisyenler çevirmenlik yapacaktı.

2- Uzmanlık alanlarında ders kitapları yazacaklardı. Bu kitaplar yayınlanarak kısa süre içinde bir uzmanlık kitaplığı oluşturulacaktı.

3- Eğitim kitlesi yalnızca üniversite öğrencileri ile sınırlı kalmayacak, lise diploması olmadığı için üniversiteye alınmayan halk arasında eğitim almak isteyen kişilere de gece dersleri verilecekti.

4- Dış ülkelerdeki bilimsel araştırma kurumları ile bağlantılar sağlanacak, Avrupa ve Türkiye arasında iletişim kurularak köprü vazifesi görülecekti.

Bunun karşılığında gelen yabancı Öğretim Üyeleri'ne Türk Öğretim Üyeleri'nin aldıklarının çok üstünde bir maaş (800,-TL.)⁸⁷ bağlanacaktı.⁸⁸

1933'de gelen yabancı Öğretim Üyeleri'nin sayısı 30 idi, 1935'de Ankara'ya ikinci bir grup, 38 ve 39'da ise üçüncü ve dördüncü gruplar geldi. 1942'ye kadar bu uzmanların sayısı 70'i, Asistanlarla birlikte 300'ü buldu. İlk gelen Öğretim Üyeleri'nin uzmanlık alanları; iktisat, hukuk, felsefe, edebiyat, psikoloji, arkeoloji, tarih, sanat tarihi, tıp, siyasetbilim, mühendislik ve sanattı. Öğretim Üyeleri'nin dışında gelen teknisyenler, hemşireler gibi farklı meslek mensupları da vardı. Göçmenlerin sayısı aileleri ile birlikte 1500'ü buluyordu⁸⁹.

ii. Almanya'ya Eğitim amacı ile gönderilen Yüksek Öğrenim Gençliği.

Ayrıca genç Türk Akademisyenleri'nden de birçok kişi devlet bursu ile aynı yıllarda doktora yapmak üzere Almanya'ya gönderildi. Bu kişiler daha sonra İstanbul Üniversitesi'nin ve İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüşecek olan Mühendislik Mektebi'nin yapı taşlarını oluşturmuşlardır.

iii. İstanbul Üniversitesi'nin Açılışı, Alman Öğretim Üyelerinin Türk Yüksek Öğretim Reformu'na Katkıları.

Darülfünûn Atatürk'ün radikal kararı doğrultusunda çıkarılan bir kanunla, 31 Temmuz 1933 günü kapatıldı ve İstanbul Üniversitesi, 1 Ağustos 1933 günü, yakında ilan edileceği söylenen, yeni kadrosu ile eğitime açıldı. 1 Ağustos 1933 günkü *Akşam Gazetesi*'nde, bu haber verilirken şöyle deniliyordu:

“Bugün kurulan İstanbul Üniversitesi'nin İstanbul Darülfünûn'u ile hiç bir münasebeti yoktur. Üniversite yeni bir müessesedir. An'anesi de kendinden başlayacaktır. Üniversite, Türk Dili Cemiyeti tarafından kendine uygun bir ad bulunana kadar bu ismi taşıyacaktır.”

Bu sözlerle, bu yeni kurumun kendi geleneğini yaratması isteniyor ve Darülfünûn ile özdeşleştirilmesi engellenmiş oluyordu. Türk Yükseköğretimini yeniden yapılandırılması, Halk Evleri'nin ve Eğitim Enstitüleri'nin kuruluşu ile Mustafa Kemal, Türk gençliğinin ve halkının 20.

Yüzyılın gereksinimlerine göre yetişmesini amaçlıyordu, çünkü geleceği bu gençlerin yapılandıracağına inanıyordu. *İşte bu en çok önem verdiği unsur, Cumhuriyet Türkiye'si'nin gençliğini eğitime görevini – onlardan ne istediğini çok iyi bilerek -⁹⁰ bu Alman Öğretim Üyeleri'ne vermesi iki ülkenin kültürel alışverişi açısından fevkalade önem taşır. I. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla ilişkiler konusundaki eleştirel fikirlerini bildiğimiz Atatürk'ün, Üniversite Reformu'nda Alman Bilim adamları'nı tercih etmiş olması, bu Bilim adamları'nın "bilimsel tarafsızlıklarına", "uzmanlıklarına" ve "bilim disiplinlerine" ne kadar çok güvendiğini göstermektedir.*

Gerçekten de bu Alman Bilim adamlar'ı Türk Yüksek Öğretimi'ne altın devrini yaşatmış, Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk kuşağını kültürel açıdan derin etkilemiştir. Türk gençliğine çağdaş bilimsel araştırma yöntemlerini tanıtan, uzmanlık dallarına bilimsel açıdan yaklaşmayı öğreten bu uzmanlar, Cumhuriyet'in gerektirdiği kurumsallaşmayı da yönlendirmişlerdir. *Boğaziçi'ne Sığınanlar* adlı yapıtında Fritz Neumark, kendisinin de içinde bulunduğu bu Nazi rejiminden kaçan Bilim adamları'nı İstanbul'un Fethi sırasında İtalya'ya kaçarak Rönesans'ı başlatan Bilim ve Sanat Adamları'na benzetir⁹¹.

iv. Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan diğer önemli Kültür ve Sanat Kurumları ve Alman Uzmanlar.

Cumhuriyet Devrin'de sanat dallarında eğitim yapan kurumlarının yeniden düzenlenmesinde, yeni kurumların yapılandırılmasında bu Alman uzman Bilim adamları'nın imzalarına rastlanmaktadır. Bugün Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüşmüş olan Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin yeniden yapılandırılmasında Bonatz ve Bruno Taut'un, Devlet Konservatuvarı'nın kurulmasında Paul Hindemith'in (1935), Şehir ve Devlet Tiyatrosu'nun kuruluşlarında Carl Ebert'in (1936) büyük katkıları olmuştur. Ankara'nın şehircilik planının yapılmasında ve Ankara Üniversitesi'nin kurulmasında da gene Alman uzmanlar görev almışlardır⁹².

v. İsmet İnönü Devri'nde sürdürülen Kültürel İlişkiler.

Diğer bir yeniden düzenleme, Yüksek Türk Teknik Eğitimi konusu için de geçerli olmuştur. Almanya'da II.Dünya Savaşı sırasında doktoralarını tamamlayan bir grup Türk Akademisyeni, yurda dönüşlerinde Almanya'dan

edinmiş oldukları deneyim ve izlenimlerle İstanbul Mühendis Mektebi'nin 1948 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüşmesini örgütlemişlerdir⁹³.

II.Dünya Savaşı patlak verdiğinde Almanya, 1933'lerde Türkiye'ye gelen sürgündeki Bilim adamlarını Almanya'ya geri çağırmıştır. Ancak yönetimdeki İsmet İnönü hükümeti, Almanya'ya geri döndükleri takdirde akibetleri meçhul görünen Türkiye'nin bu misafirlerini, bu konuda akıllıca bir politika izleyerek, Çorum'da biraraya toplayıp enterne etmiş ve savaş bitene kadar da o bölgede muhafaza etmiştir. Bir sürgün Alman ailesinin çocuğu olarak hayatının bir parçasını Çorum'da geçiren Cornelius Bischoff,⁹⁴ “birinci Sınıf vagonlarla Çorum'a gönderildiklerini, orada istedikleri evi tutabilmeleri için kendilerine Kızılay'ın kira yardımı sağladığını, savaş süresi içinde çalışmalarının yasak olduğunu” belirttikten sonra böyle bir dostluk ortamında kendi kimliğini bulduğunu, bunda Türk arkadaşlarının payı olduğunu şu sözlerle ifade ediyor: “Meine türkischen Freunde stabilisierten meine Identität,” ve sözlerini Atatürk'ün bu konudaki ünlü sözü ile bitiriyor: “Ne mutlu Türküm diyene!”⁹⁵

Türkiye'ye gelmiş olan Bilim adamları'nın bu ülkeye yapmış oldukları bilimsel ve kültürel katkılarının yanı sıra, Türkiye'deki Alman imgesine de çok olumlu katkıları olmuş, Almanya, Türkler arasında hep “dost bir ülke” olarak benimsenmiştir. Bu sempati, ikili ekonomik ve siyasi ilişkilere de yansımış, bu bağlamda Türkiye diğer Avrupa Ülkeleri'nin çok tepkisini çekmiş,⁹⁶ bu konuda diğer Avrupa Ülkeleri ve Amerika ile Almanya arasında, Türkiye üzerinde kurulacak nüfuz konusunda ciddi bir savaş yaşanmıştır.

İkili Kültürel İlişkilerin 1930'lardan II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan farklı boyutlarının anlaşılabilmesi için Alman Bilim adamları'nın Hatıratları'nı ve yayınlanan Günlükleri'ni okumakta yarar vardır⁹⁷. Bu Günlükler, dışarıdan bakıldığında, Türkiye'de oldukça rahat bir yaşam sürdükleri izlenimi edinilen bu kişilerin hayatının sanıldığı kadar sorunsuz olmadığını ortaya koymaktadır. Vakiya Türk toplumu kendilerine kucak açmış ve iyi davranmıştır, ama çalıştıkları ortamda, üniversitelerde, onların gelişinden tedirgin olan ve kısmen de bu yüzden işlerini kaybeden kişilerin tepkileri eksik olmamıştır. Ayrıca Anlaşmaları'nda iki yılda öğrenmeye söz verdikleri Türkçe, o yıllarda sadeleştirilmekte olduğu için, öğrenilmesi zor bir dil haline gelmiştir. Yeni kurulan üniversitelerde yabancı asistanlar da pek desteklenmemiş, ikinci neslin Türk Akademisyenler'den oluşması

istenmiştir. O nedenle bu Öğretim Üyeleri'nin hemen hepsi, çocuklarını ABD'ye yollamayı gelecekleri için çıkar bir yol olarak görmüşler ve kendileri de II. Dünya Savaşı'ndan sonra çocuklarının yanına göçmüşlerdir. Sayıları onu geçmeyen küçük bir grup Türkiye'ye yerleşmiş, burasını vatan kabul etmiştir.

vi. Tercüme Bürosu, Almanca'dan yapılan ilk Çeviriler.

Atatürk'ün devrinde başlatılmış olan Kültür Seferberliği'nin İsmet İnönü devrinde de sürdürüldüğünü, devrin Maarif Vekili olan Hasan Ali Yücel'in önderliğinin bunda önemli rol oynadığını görüyoruz. 1939 yılında toplanan I.Neşriyat Kongresi'nde Dünya Klasikleri'nin, belirlenecek bir plan doğrultusunda Türkçe'ye çevrilmesi kararlaştırılmış, bu amaçla 1940'da kurulan Türk Tercüme Bürosu, yayımladığı *Tercüme Dergisi* ve yaptırdığı çevirilerle Türkiye'de Alman Edebiyatı'nın tanınmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Goethe ve Schiller başta olmak üzere- "Dünya Klasikleri'nden Tercümeler Serisi'nin" birincisi Goethe'nin *Faust* adlı eseridir. Bu yapıt Recai Bilgin tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, 1940'da yayınlanmıştır.- Heinrich Heine, Adalbert Chamisso, Goeorg Büchner, G.E.Lessing, Gerhart Hauptmann, Hölderlin, Grimm Kardeşler, Wieland, Heinrich von Kleist, gibi ünlü Alman şair ve yazarlarının yapıtlarının yanısıra, Kant, Leibniz, Erasmus, Herder, Nietzsche, Fichte, Hegel, Schopenhauer, gibi düşünürlerin de yapıtları Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha ilerki yıllarda Türk toplumu, 50'lerde Franz Kafka'yı, 60'larda Bertolt Brecht'i, 70'lerde Heinrich Böll, Johannes Mario Simmel, Erich Maria Remarque'ı, 80'lerde Günter Grass'ı, 90'larda Barbara Frischmuth, Sten Nadolny ve Günter Wallfraff'ı Türkçe çevirilerinden tanımış ve Alman edebiyatına duyulan ilgi bu çevirilerle artmıştır.

vii. Alman Kültürü'nü Türkiye'de yayan diğer Kurumlar.

Çevirilerin yanı sıra, Alman Dil ve Kültürü'nün Türkiye'de yaygınlaşmasında rol oynayan kurumların başında İstanbul, Ankara, İzmir ve Mersin'de olmak üzere üniversitelerde açılan Alman Dili ve Edebiyatı Bölümleri, Türkiye'nin nerdeyse tüm büyük kentlerinde aktivitesini sürdüren ve öğrenci değiş tokuşlarında destek veren Goethe Enstitüsü, Alman Şarkiyat Enstitüsü, Alman Arkeoloji Derneği, Alman Kitabevi ve Teutonia Kulübüdür.

IV. 1960'larda Almanya'ya İşçi Göçü ile Almanya'da yoğunlaşan Etkileşimler, Sonuçları ve Avrupa Birliği'ne doğru Gidiş Aşaması (1960-2003).

Bilindiği üzere, 1960'lı yıllarda işsizliğin arttığı Akdeniz Ülkeleri'nden sanayiini yeniden yapılandırmada işgücüne gereksinim duyan Orta Avrupa Ülkeleri'ne bir işçi göçü başlamıştır. Bu göçte sayıca diğer ülkelerden yüksek olan Türk işçilerinin büyük bir çoğunluğu, 1963 yılında imzalanan bir anlaşma sonucunda, Federal Almanya'ya gitmişlerdir. İlk grubu oluşturan iş gücü kırsal kesim kökenli işçilerdir ve kent yaşamına yabancı olan bu grup için Almanya gibi örf ve adetleri çok farklı olan gelişmiş bir sanayi ülkesine alışmak oldukça zor olmuş, sosyo-kültürel sorunları da beraberinde getirmiştir.

Bu grubu 70'li yıllarda izleyen gene ekonomik nedenlerle Federal Almanya'ya göç eden yüksek tahsilli bir aydın zümre mevcuttur. Bunların ev sahibi ülkeye intibakı bir önceki gruba nazaran daha kolay olmuştur. Bu ülkeye göç eden üçüncü kitle ise, daha çok 80'li yıllardan sonra siyasi nedenlerle ülkesini terkedenlerdir. Farklı gelenek ve göreneklere, değer yargılarına sahip olan ve farklı motivasyonlarla Almanya'ya giden, sayıları 90'lı yıllarda iki milyonu bulan 2000'li yıllarda ise üç buçuk milyona yaklaşan bu Türk vatandaşları, yeni ülkede yaşadıkları deneyimler sonucunda iki kültürün sentezini oluşturan iki dilde gelişen bir edebiyat oluşturmuşlardır. İki kültürden de unsurlar içeren, ama her iki ülkenin çağdaş edebiyatından bazı farklarla ayrılan bu yeni edebiyat kısa sürede gelişmiş, olgunlaşmış, ödüllere aday bir duruma gelmiştir.

60'lı yıllardan günümüze üçüncü kuşağını yetiştirmiş olan bu edebiyat, ilk döneminin Aras Ören, Güney Dal, Fethi Savaşçı ve Aysel Özakın gibi temsilcilerinin yapıtlarında, iki farklı Kültür'ün karşılaşması sonucunda ortaya çıkan iletişim kopukluklarını, nesiller arası içinde bulunulan toplumun farklı yargıları nedeni ile oluşan çatışmaları, vatan hasretini ve yeni ülkenin adetlerine intibaksızlığı konu alırken, Yüksel Pazarkaya, Zafer Şenocak, Saliha Scheinhardt, Renan Demirkan ve Emine Sevgi Özdamar, Zehra Çırak gibi ikinci dönem yazarlarının yapıtlarında daha genel ve evrensel konuları işlemeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle kadın yazarlar ön plana çıkmış, babaerkil ailelerin kız çocukları üzerinde kurduğu baskılar ve kadının bu iki toplumdaki yeri sorgulanan konular arasında yer almıştır. Üçüncü kuşağın yazarları ise ev sahibi toplumun değerlerine ve düşünce tarzına hakim olarak Alman Toplumunda büyüdükleri ve eğitim gördükleri

için çağdaşları olan Alman yazarları ile benzerlikler de göstermekte ve dile hakimiyetlerini keskin gözlem biçimiyle birleştirip çok orijinal sentezlere varabilmektedirler. Hiciv ustası Osman Engin, Şinasi Dikmen ve Faruk Zaimoğlu bu kuşağın önemli temsilcileri arasındadır.

Almanya'da Türklerin oluşturduğu bu "Göçmen Edebiyatı"⁹⁸ (Migrantenliteratur) olarak da anılan ve Harald Weinrich, Irmgard Ackermann, Monika Frederking gibi Alman Yazınbilimciler ve Eleştirmenler tarafından da yakından izlenen bu edebiyatın yanısıra, Türkler'in, Çağdaş Alman Yazarları'nın da ilgisini çektiği görülmektedir. Yüksel Pazarkaya'nın, 1999 yılında 25 Avrupalı Uzman'ın katılımı ile gerçekleştirmiş olduğumuz, *Das Türkenbild in Europa: von der Gründung des Republiks in 1923 zu 1990* konulu bir Disiplinlerarası Araştırma Projesi'ne yazmış olduğu "Vom Komparsen zum Protagonisten" adını taşıyan makalesinde, Alman Edebiyatı'na yansıyan bu karşılıklı etkileşim sonucunda, Alman Yazarlar'ın "öteki" olarak görmeye süregeldikleri Türkler hakkında oluşmuş olan tek yanlı basmakalıp imgeleri artık sorgulamaya başladıklarını ve bu insanların kişiliklerini olduğu gibi kabul edip yazılarına yansıttıklarını dile getirmektedir. Yüksel Pazarkaya ayrıca Barbara Frischmuth, Sten Nadolny, Günter Wallraff⁹⁹ gibi Türkleri yakından tanıyan bazı yazarların yapıtlarında Türk tiplerinin baş karakter olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.

Almanya'daki Türk nüfus sayısının artması ile birlikte iki ülke arasındaki iletişim de hız kazanmış, Almanya'da Türkçe yayın yapan bir Televizyon kanalı devreye girmiş, Türkiye'de Almanca , Almanya'da Türkçe yayın yapan gazeteler yayınlanmaya başlamış, iki dilden karşılıklı yapılan çeviriler yaygınlaşmıştır. 1985 yılında Alman Hükümeti tarafından Türkiye'ye dönmesi özendirilen bir grup ailenin yurda dönüşü ile beraber Türkiye'de Alman Dili ve Edebiyatı eğitimi yapan Fakülteler'de iyi Almanca bilen öğrenci sayısı artmış, bunların arasından iki Kültürü iyi bilen Akademisyenler yetişmiştir. Bu arada İstanbul'da bir Alman Üniversitesi'nin kuruluş çalışmaları da başlatılmış ise de bu konu şimdilik askıya alınmıştır.

Ancak iki ülkenin birbirinin Kültürü'nü tanımasına yönelik kurumsal ve bireysel çalışmalar yoğun bir biçimde sürmektedir. EATA'nın (Avrupa'daki Türk Akademisyenleri), Essen'de Profesör Faruk Şen'in başkanlığında konuşlandırılmış olan Zentrum für Türkeistudien'in (Türkiye Araştırmaları Merkezi), Profesör Thomas Faist – Doç.Dr.Eyüp Özveren Başkanlığı'ndaki

Bremen-Türkei Sommerinstitut'un (Bremen-Türkiye Yaz Enstitüsü), Vural Öger Önderliğinde kurulan Deutsch-Türkische Stiftung'un (Alman-Türk Vakfı'nın), Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü ile Bremen Üniversitesi'nin ve Türkiye'deki Alman eşlerin örgütlemiş olduğu die Brücke'nin (Köprü) çalışmaları bu kapsama giren toplulukları birbirine yakınlaştıran faaliyetlerdir. Bu kişisel çabaların dışında, Türkiye ile Almanya arasında giderek Avrupa Birliği'nin çerçevesinde, Erasmus ve Sokrates Programları kapsamında Öğrenci ve Öğretim Üyesi Değişimi başlatılmış olup, Avrupa Birliği Çerçeve Programları kapsamında ortak Araştırma Geliştirme Projeleri üretilmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde Kültür ağırlıklı bu tür ortak çalışmaların birleştirici rolü küçümsenmemelidir.

Summary

The article analyzes the development of cultural relations between Germany and Turkey in four phases starting from the 18th century when the first Ottoman consul to Berlin, Azmi Efendi, made his first visit. These relations developed in parallel with the political, economic, military and societal relations between the two states that steadily increased towards the end of the 19th century. Interest towards Turkish language and culture began to grow in Germany and Austria with the effects of the Enlightenment and the 'Turquerie' trend that spread all over Europe. This was followed by the military cooperation between Germany and the Ottoman Empire that started within the framework of the efforts at modernization of the Ottoman army. The increasing interaction between the two countries led to the emergence of the first German institutions in the Ottoman Empire. In the period preceding the First World War some Turkish writers contributed to the introduction of the elite to German language and culture. On the other hand Germany began to pursue an Eastern policy that included imperialistic aims towards the Ottoman Empire.

The westernization process started by Atatürk after the foundation of the Republic contributed to the further development of cultural relations between the two countries. In the ensuing years several prominent German academics and scientists had the opportunity to do research and give lectures in Turkish universities. Owing to the efforts of several institutions and especially translation of major works from German, German language and culture attained a higher level of recognition among the Turkish public.

In the 1960's labor migration from Turkey to Germany increased contact between the two countries and led to the incidence of a considerable Turkish population living in Germany. A significant migrant literature sprang out of this group. In parallel to this it is also possible to discern that German writers began to adopt a more tolerant approach towards German Turks and Turkey. Cultural relations between Turkey and Germany is becoming closer and more diversified due to the influence of both Turkish immigrants in Germany and Turkey's integration process to the EU.

Sonnotlar

¹ Avrupa'da Ortaçağda ve Barok Edebiyatı'nda Türk İmajı için bkz. Ünlü, Selçuk. "Alman Edebiyatı'nda Türk İmajı," *Türk Dünyası Araştırmaları*, 15, s. 47-56, İstanbul, 1981; Kocadoru, Yüksel. *Die Türken: Studien zu ihrem Bild und seiner Geschichte in Österreich*. (Doktora Tezi), Klagenfurt, 1990; Kula, Onur Bilge. *Alman Kültürü'nde Türk İmgesi I, II*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, 1993. Kuran-Burçoğlu, Nedret. "The Image of the Turk in Europe from 11th to 20th Century as represented in visual and literary Sources", *Marmara Journal of European Studies, Special Issue in Honour of Professor Orhan Oğuz*, Cilt 7, Sayı 1-2, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, 1999a.

² O dönemlerde Orta Avrupa'da söylenen bir tekerleme: "Vor Türken Pestilenz und Not, / Bewahre uns der Herre Gott". Emre, Gültekin *300 Jahre Türken an der Spree*. Berlin: Ararat Verlag, 1983, s.12.

³ Babinger, Franz. *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*. Leipzig: Deutscher Verein für Buchwesen und Schrifttum, 1919, s.302'da Hammer von Purgstall 1831: 413.

⁴ Babinger, 1919, 30.

⁵ Babinger, 1919.

⁶ "Briefe an den Kommerzienrat Karl Adolph von Regin in Konstantinopel," *Politische Korrespondenz des Friedrich des Großen*. 19. Bd., 25 A, 6872.

⁷ Taner, Haldun *Bir Dostluğun Öyküsü, Türkiye-Almanya*. Milliyet Gazetesi, 13-27 Mart 1983.

⁸ Taner, 1983.

⁹ Emre 1983, 12,15.

¹⁰ Türk Elçileri'nin Berlin ziyaretlerine ait gravürler Prusya Kültür Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Emre 1983, 10-11, 13, 15.

¹¹ Wolff, hocası Leibniz'in öğretilerini sistematize ederek Almanca'ya aktardı. Onun sayesinde Leibniz'in öğretisi geniş halk kitleleri tarafından anlaşılabilir duruma geldi. Salihoğlu, Hüseyin, *Alman Kültür Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi., 1993, 104) Dogmaları kınayan bu öğreti, dinin işlevini, insan ruhunun evriminde bir adım olarak yorumlamıştır. Burns, Edward McNall, *Western Civilizations Their History and Their Culture*, (Seventh Edition)Vol. I, New York: W. W. Norton and Co. Inc., 1969, 573.

¹² Salihoğlu 1993, 112.

¹³ Ünlü, 1981, 51-52.

¹⁴ *Tausend und eine Viertelstunde 1727, Tausend und ein Tag 1730, Begebenheiten des Halil Bassa 1749*, Fransızca'dan, ikinci elden yapılmış olan masal çevirileriydi, Ünlü 1981, 53.

¹⁵ Kuran-Burçoğlu 1999a, 196.

¹⁶ Tezin başlığı: "Gebrauch morgenländischen Kostüms für den philosophischen Lehrromans".

¹⁷ Kuran-Burçoğlu, Nedret, "The Image of the Turk in Karl May's Novel *Vom Bagdad nach Stambul*", *Journal of Mediterranean Studies*. 1995, Vol. 5, Nr. 2, Cambridge: Malta University Press, s. 239-247, 241.

¹⁸ Babinger 1919, 31.

¹⁹ Babinger 1919, 31.

²⁰ Babinger, 1919, 31.

²¹ Ortaylı, İlber, *Studies on Ottoman Transformation*. Analecta Isisiana X, Istanbul: The ISIS Press, 1994, 165.

²²"Sefaretname-i Ahmed Azmi", Istanbul : Ebuzziya Tevfik Kütüphanesi 1303 (1885), Ortaylı 1994, 165.

²³ Ortaylı, 1994, 165.

²⁴ Ahmet Azmi Efendi Sefaretnamesi'nde, Prusya yönetiminin olumlu yönlerine işaret ederken, aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nda iyice yaygınlaşan, rüşvet alıp verme, keyfi olarak insanları işten çıkarma ve özellikle de sarayda yaygın olduğuna inanılan israf gibi alışkanlıkları dolaylı olarak eleştirmekte ve bu olumsuzlukları düzeltmede Prusya'nın örnek alınabileceğini ima etmekteydi.

²⁵ Ortaylı, 1994, 165.

²⁶ 1789 yılında İstanbul'da tahta çıkan III.Selim de, III.Mustafa gibi Osmanlı ordusunu yeniden yapılandırmak istemiş ve bu amaçla Avrupa standartlarında 30.000 kişilik Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Ancak bu ordu sonra Yeniçerilerin isyanı ile baltalanacak ve III. Selim de bu yüzden hayatını yitirecektir (1808).

²⁷ Pınar, Nedret-Kuran, 1900-1983 Yılları arasında Türkçe'de Goethe ve Faust Çevirileri üzerinde bir İnceleme. Doktora Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1984, giriş bölümü.

²⁸ Pınar (Kuran), 1984, Giriş Bölümü.

²⁹ Bunların çoğunluğunu önceleri Prusyalı askerler oluşturmuştur fakat daha sonra bu misyonlara Almanya'nın diğer bölgelerinden de askerler katılmış hatta bazı Alman prensliklerinde bu konuda yoğun rekabet yaşanmıştır. Bkz. Pınar (Kuran) 1984, 7.

³⁰ Bu kaynakların başlıcaları için Bkz. Pınar (Kuran) 1984, Giriş Bölümü.

Conrad, Feldmarschall, *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918*. III Bd., Wien, 1922.

Goltz, Generalfeldmarschall Freiherr v.d., *Der jungen Türkei Niederlage und die Möglichkeit ihrer Wiedererhebung*. Berlin, 1913.

Goltz, Generalfeldmarschall Freiherr v.d., "Die neue deutsche Militärmission in der Türkei", *Neue Freie Presse*, 1913.

Goltz, Generalfeldmarschall Freiherr v.d. *Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1914.

Goltz, Oberst a.D. Freiherr v.d. *Meine Entsendung nach Baku*, 1923.

Kannengießer Pascha, Hans, *Gallipoli, Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915*. Berlin, 1927.

Kreß, Generalmajor Freiherr von, "Achmed Djemal Pascha als Soldat", *Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer*. 4. Jhg. Nr. 9. Berlin, 1.9.1922.

Kreß, Generalmajor Freiherr von, *Mit den Türken zum Suezkanal*. Berlin, 1938.

Liman von Sanders, *Fünf Jahre in der Türkei*. Berlin, 1920.

Moltke, Helmut von, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*. 8. Bd. Der gesammelten Schriften und Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschalls Grafen Helmuth von Moltke. 6. Aufl. Berlin, 1893.

Mühlmann, Carl, "Enver Pascha", *Heerführer des Weltkrieges*. Berlin, 1938.

Mühlmann, Carl, *Die Deutsche Militärmissionen in der Türkei*, 1938.

Mühlmann, Carl, *Die Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*. Leipzig, 1942.

Papen. Franz von, *Die Wahrheit eine Gasse*. München, 1952.

Rabenau, Freiherr von Seeckt, *Aus meinem Leben (1866-1917)*. Leipzig, 1938.

Rabenau, Freiherr von Seeckt, *Aus meinem Leben (1918-1936)*. Leipzig, 1940.

Schellendorf, Bronsart von, Generalleutnant a.D. "Ankara und Enver Pascha", *Orientrundschau*, XVIII. Jhg. Nr. 2, Berlin, 1.4.1936.

³¹ Soehring, Otto, "Die Deutsche Schule Istanbul aus their Sicht des Jahres 1924", *Festschrift zum 100 jaehrigen Bestehen der Deutschen Schule Istanbul, 1868-1968*, Istanbul: Alman Lisesi Yayını, 1969.

³² 1843-Prusya Elçiliğine ve Protestan kilisesine bağlı ilkokul
1868- İsviçreli ve Alman çocuklar için eğitim yapan kilise dışında bir ilkokul
1873-Adı geçen iki ilkokulun birleştirilmesi
1893- İlkokula bir ortaokulun, Almanya'daki kız liselerinin eşdeğeri bir lisenin ve bir ticaret lisesinin eklenmesi. Bkz. Soehring 1968.

³³ Soehring, 1969.

³⁴ Ortaylı, İlber 1983. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Istanbul: Kaynak Yayınları, 1983, 63.

³⁵ Taner 1983: 21 Mart.

³⁶ Wallach, Jehuda L., *Anatomie einer Militärhilfe: die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*. Schriftenreihe des Instituts für Deutsche Geschichte, Universität Tel-Aviv, 1976, 139.

³⁷ Ortaylı 1983, 63.

³⁸ Ortaylı, 1983, 63. Sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nda bir şube açan Alman Bankası'nın Osmanlı ordusunun yenilenmesi için gerekli malzemenin, Mauser, Löwe, Krupp gibi Alman ağır sanayii ve silah fabrikalarından temin edilmesinde ve donanma için gerekli gemilerin Schischau tersanesinde yaptırılmasında da Osmanlı İmparatorluğu'na kredi açmış olduğu bilinmektedir. 1885-95 yılları arasında Almanya'ya 100 milyon franklık askeri malzeme ısmarlanmış, bu yüksek sipariş, Alman harp sanayiinin kurulup gelişmesinde önemli katkı sağlamış, siparişin verilmesinde aracılık eden dönemin misyon şefi von der Goltz Paşa da Alman iktisadi menfaatlerini koruduğu için prestij kazanmış ve çok başarılı bir kumandan olmamasına rağmen bu hizmeti nedeni ile Almanya'ya geri çekilmemiştir. Wallach 1976, *Militärbericht* Nr. 6- 3.2.1898.

³⁹ Emre 1983, 20.

⁴⁰ Emre, 1983, 20.

⁴¹ Bunların başlıcaları şunlardır: *Almanca-Türkçe Cep Lugati* (1888), *Almanca Muallimi* (1885-Beşir Fuat), *Almanca Elif-Ba* (1891), *Almanca Kıraat Muallimi* (1892), *Almanca Rehber-i Mükaleme* (1891), *Almanca İstilahat-ı Resmîye ve Tabirat* (1893), *Almanca Teşkil-üt Tercüme* (1894), *Almanca'dan Türkçe'ye Lugat Kitabı* (1896), *Almanca Teşkil-üt Mükaleme* (1897). Pınar, Nedret-Kuran, "Türkiye'de Alman Kültürü", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları: Fahir İz Festschrift II.*, 1991. Edit. Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin, 159.

⁴² Rudolph Töpfer'den yapılan çeviri: *Amcam'ın Kütüphanesi*, çev. Mehmet Tahir, 1883; Adolph Wilbrandt'tan çevrilen *Arzu-yi Hayat*, çev. Nüzhet, 1890, vb. Romanlar. Pınar, Nedret (Kuran) 1991:160.

⁴³ Kuran-Burçoğlu, Nedret, "Goethe'nin Türk Aydınlanma Hareketi'ne Katkısı", *Cumhuriyet Kitap Eki*, 501, 23 Ekim 1999b.

⁴⁴ Goethe'den Türkçe'ye yapılan çeviriler ve Goethe'nin Türkiye'de alınılması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Pınar, Nedret (Kuran). 1984.

⁴⁵ Namık Kemal . "Ebuzziya Tefik Bey'e Mektup", *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*. 15 Muharrem 1304, (1886) 1936.

Namık Kemal. "Tiyatro'dan bahseden Arkadaşlara", *Hadika Gazetesi*. No. 33, 28 Aralık 1289 (1874), 2. basılış: "Tiyatro", *Mecmua-i Ebuzziya II*. No. 12, 1289.

Namık Kemal. "Tahrib-i Harabat", *Mecmua-i Ebuzziya II*. No. 19, 1289 (1874-75). Pınar (Kuran) 1984:49-50.

⁴⁶ Kuran-Burçoğlu, 1999b.

⁴⁷ Türk milliyetçi hareketini hazırlayan fikirler olan 'özgürlük' ve 'vatan sevgisi,' gibi düşünceler içeren bu eser, 1873 yılının Nisan ayında Gedikpaşa Tiyatrosu'nda ilk defa sahneye konmuş ve halk tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştır. Oyunun bitiminde seyirciler, oyundaki fikirlerin etkisiyle galeyana gelerek sokağa dökülmüş ve bu tepki Saray'da iç isyan işareti kabul edilerek Namık Kemal'in Kıbrıs'ta Magosa'ya, kalebentliği sürülmesine karar verilmiştir. Bu sürgün Namık Kemal'i baş koyduğu yoldan yıldırnamamış, aksine Türk Aydınlanma Hareketi'nin ivme kazanmasına yol açmıştır. Kuran-Burçoğlu 1999a.

⁴⁸ Namık Kemal 1886.

⁴⁹ Tefik 1936

⁵⁰ Namık Kemal 1867’de *Tasvir-i Efkar Gazetesi*’nde çıkan bir yazısı nedeni ile İstanbul’dan uzaklaştırılmak amacı ile Erzurum Vali Muavinliği’ne atanır, ama görev yerine gitmeyerek Ziya Paşa ile birlikte Paris’e kaçar (Ana Britannica).

⁵¹ Kuran-Burçoğlu 1999b.

⁵² Pınar-Kuran, 1984, 13.

⁵³ Pınar-Kuran, 1984, 138.

⁵⁴ Okay, Orhan, *Beşir Fuad, İlk Türk Natüralist ve Pozitivisti*. İstanbul: Hareket Yayınları, 1969.

⁵⁵ Beşir Fuad, Emil Otto’nun *Almanca Muallimi* adını taşıyan Türkler’e Alman Grameri’ni ilk öğreten kitabın da çevirmenidir. Okay, 1959, 21.

⁵⁶ Bkz. Ahmed Midhat Efendi. “Beşir Fuad nasıl bir adamdı?” *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*. Kaplan, Mehmet, İnci Enginün, Birol Emil, Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2530, 1976. Bu yazısında Ahmed Midhat Efendi, Beşir Fuad’ın intiharını Schopenhauer öğretisinin olumsuz etkisine bağlamakta, bu aydının kaybına çok üzülmekte ve yalnızca batı edebiyatı okuyacağına doğu felsefesi ile de ilgilenmiş olsaydı, hayatına son vermek gibi bir hataya düşmeyecek olduğunu ileri sürmektedir.

⁵⁷ Kaplan, 1976, 14.

⁵⁸ Aktan, Arife, *Halit Ziya’nın Almanya Mektupları 1-22/2*. İstanbul Türkiyat Enstitüsü, 1978; Hatipoğlu, Vildan, *Halit Ziya’nın Almanya Mektupları*. İstanbul Türkiyat Enstitüsü, 1978.

⁵⁹ Türküm, Süleyman Mahir, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Alman Hayatı*. İstanbul Türkiyat Enstitüsü, Tez 2327, 1982.

⁶⁰ Pınar (Kuran) 1984, 19.

⁶¹ Grothe, H., *Gedanken zur Errichtung einer deutschen Hochschule in der Türkei*. Eine Sammlung von Gutachten, 1913.

⁶² Pınar (Kuran)1984, 20.

⁶³ Dr. Anschütz (pedagoji, psikoloji), Dr. Bergstässer (Semitik Diller), Dr. Giese (Ural-Altay Dilleri), Dr. Lehmann-Haupt (Eski Çağ Tarihi), Dr. Obst (Coğrafya), Dr. Penck (Jeoloji, Coğrafya), Dr. Leick (Botanik), Dr. Zarnick (Zooloji), Dr. Hoesch (Organik Kimya), Dr. Arndt (Anorganik Kimya), Dr. Fester (Teknolojik Kimya), Dr. Hoffmann (Ekonomi), Dr. Fleck (Maliye), Dr. Schoeberm (Amme Hukuku), Dr. Jacobi (Felsefe), Dr. Nord (Medeni Hukuk), Dr. Nordman (Tarih Metodolojisi), Dr. Nuger (Arkeoloji, Nümüzmatizm), Dr.

Richter (Alman Dili ve Edebiyatı), Dr. Wärschmidt (Fizik). Bkz. Erişirgil, Mehmet Emin, *Bir Fikir Adamı'nın Romanı – Ziya Gökalp*. Remzi Kitabevi, 1984.

⁶⁴ Soehring, 1968.

⁶⁵ Emre 1983, 22.

⁶⁶ Taner, 21.3.1983.

⁶⁷ Ortaylı, 1994, 166-168.

⁶⁸ Ortaylı, 1994, 166-168.

⁶⁹ Kuran-Burçoğlu, Nedret, “Karl May’da Türk İmgesi”, *Kuram: Kitap 6*. Yay haz. Yurdanur Salman, İstanbul: Kur Yayıncılık, 1994. s.77-82.

⁷⁰ Karl May’ın bu tiplemesine, Prusya askeri misyon şeflerinin anılarında yer alan, II.Abdülhamid’in kişiliği ile ilgili betimlemelerde de rastlanır. Bu anılardan, Padişahın bir türlü inisiyatif vermeyen , oyalayıcı davranışları ile zaman zaman askeri misyon şeflerini bezdirdiği hatta isyan ettirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹ Kuran-Burçoğlu, 1994.

⁷² Kuran-Burçoğlu, 1994, 243.

⁷³ Kuran-Burçoğlu, 1994, 243.

⁷⁴ Kuran-Burçoğlu, 1994, 243.

⁷⁵ Babinger, 1919, 32.

⁷⁶ Pınar (Kuran), 1984, 16.

⁷⁷ Pınar (Kuran), 1984, 16.

⁷⁸ Pınar (Kuran),1984, 17.

⁷⁹ Pınar (Kuran), 1984, 17.

⁸⁰ Taner, 15.03.1983.

⁸¹ Taner, 15.03.1983.

⁸² Taner, 15.03.2003.

⁸³ Emre, 1983, 24.

⁸⁴ Emre, 1983, 24.

⁸⁵ Neumark, 1984, 13.

⁸⁶ Neumark, 1984, 13.

⁸⁷ Aynı dönemde Türk Profesörler 100,-TL., Rektör ve Dekanlar 200,-TL. Maaş alıyorlardı.

⁸⁸ Bu öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hirsch, 1985 yılında yayımlanan hatıratında, kişilerin birikimine göre değiştiğini belirttiği bu rakkamı, 550-750 TL. olarak verdikten sonra, o günlerde Türk Lirası ile Reichsmark arasındaki paritenin 1:2 olduğu düşünüldüğünde oldukça yüksek bir meblağ olduğunu vurgulamaktadır.

⁸⁹ Erichsen, Regine, “Scoundrel or Gentlemen? The Image of the Turk and the German Cultural Mission in Turkey during World War I”, *The Image of the Turk in Europe from the Declaration of the Republic in 1923 to 1990s.* edit. Nedret Kuran-Burçoğlu, S. 109-141, İstanbul: The ISIS Press, 2000.

⁹⁰ Mukavele maddeleri bunu açıkça ortaya koymaktadır.

⁹¹ Neumark, Fritz, *Boğaziçine Sığınanlar-Türkiye'ye iltica eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953.* Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1982.

⁹² Pınar, Nedret-Kuran, 1991.

⁹³ Mukbil Gökdoğan, Hamdi Peynircioğlu, Said Kuran, Kemal Ahmet Aru ve Kemali Söylemezoğlu.

⁹⁴ Cornelius Bischoff, babası akademisyen olmayan bir göçmen. Annesinin ailesi 4 Ağustos 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden bir Yahudi ailenin kızı. İstanbul'da buldukları süre içinde Avusturya lisesinde okuyup mezun oluyor. Şu anda Hamburg'da yaşayan Bischof, bilindiği üzere Yaşar Kemal'in yapıtlarını Almanca'ya çeviren ve onun Almanya'da tanınmasında önemli rol oynayan bir kişi.

⁹⁵ European Association of Turkish Academics'in (EATA) 16.12.1995 de Münih'te düzenlenmiş olduğu, “Zuflucht am Bosphorus” adını taşıyan panelde yapmış olduğu konuşmadan notlar.

⁹⁶ Bu konu ile ilgili özellikle bkz. Glasneck, Johannes. *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası.* Çev. Arif Gelen. Ankara: Onur Yayınları, 1970.

⁹⁷ Bu konuda bkz. Neumark, Fritz. *Boğaziçine Sığınanlar-Türkiye'ye iltica eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953.* Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1982; Hirsch. *Hatıralarım:Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi.* Ankara: Türkiye İş Bankası Vakfı, Hukuk Fakültesi, 1985; Erichsen, Regine. “Scoundrel or Gentlemen? The Image of the Turk and the German Cultural

Mission in Turkey during World War I", *The Image of the Turk in Europe from the Declaration of the Republic in 1923 to 1990s*. edit. Nedret Kuran-Burçoğlu, S. 109-141, Istanbul: The ISIS Press, 2000; *Exil in der Túrkei 1933-1945 HAYMATLOZ*. Schriftenreihe des Vereins Aktives Museum, Band 8, Berlin: Mercedes Druck, 2000.

⁹⁸ İlk olarak "Gastarbeiterliteratur" (Konuk İŞçi Yazını) adı verilen bu edebiyatın yaratıcılarının bir çoğunun aslen işçi olmaması, ayrıca bu kişilerin Almanya'da konuk olma vasfını çoktan yitirmiş olan yerleşik insanlar olmaları bu adı isabetsiz kılmaktadır. Bu nedenle bu yazına sonraları "Auslaenderliteratur" (Yabancı Edebiyatı) ve "Migrantenliteratur" (Göçmen Edebiyatı) adları da verilmiştir. Bunlardan birincisi, Almanya'daki tüm yabancıları kapsadığı, ikincisi de aŐađılayıcı bir yan anlam taşıdığı için pek uygun adlar olmamakla beraber, daha uygunları bulunamadığından hala kullanılmaktadırlar.

⁹⁸ Sözkonusu yapıtlar Şunlardır: Barbara Frischmuth. *Das Verschwinden des Schattens in der Sonne*. Roman. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1973. Barbara Frischmuth. *Die Schrift des Freundes*. Roman. Salzburg und Wien: Residenz Verlag, 1998. Günter Wallraff. *Ganz unten*. Köln: Kiepenheuer & Witsch Verlag, 1986. Sten Nadolny. *Selim oder die Gabe der Rede*. Roman. München & Zürich: R.Piper Verlag, 1990.